

DR. MAKKAI SÁNDOR

ÖNTUDATOS KÁLVINIZMUS

A REFORMÁTUS MAGYAR INTELLIGENCIA SZÁMÁRA

MÁSODIK KIADÁS.
HARMADIK EZER.

CLUJ—KOLOZSVÁR
„AZ ÚT” KIADÁSA
1926

DR. MAKKAI SÁNDOR

ÖNTUDATOS KÁLVINIZMUS

A REFORMÁTUS MAGYAR INTELLIGENCIA SZÁMÁRA

**MÁSODIK KIADÁS.
HARMADIK EZER.**

**CLUJ—KOLOZSVÁR
„AZ ÚT” KIADÁSA
1926**

„MINERVA”
Irodalmi és Nyomdai Műintézet
Cluj-Kolozsvár
1926.

TARTALOM :

	Oldal
Bevezetés — — — — —	5
Vallás — — — — —	7
Biblia — — — — —	12
Confessio — — — — —	21
Teologia — — — — —	30
Egyház — — — — —	35
Világnézet — — — — —	52
Kultura — — — — —	59
Nemzet — — — — —	74

A magyar kálvinizmus nagy veszedelemben van. Leszorított és szorongatott voltának okai nem mai keletűek. Először a racionalizmus megüresítő és elsorvasztó nyavalyájának százados uralma örölte meg életerejét, moralizáló sivóhomokjába temetve vallásos mélységét és gazdagságát, azután a teológiai liberálizmusnak a tudományos kultúrával kacérkodó és megalkuvó áranilata mosta alá egykor hatalmas védőgátjait, szemfényvesztő dialektikájával megbontva és köddé spekulálva hitvallási és teológiai acélbordázatát s végre a nagy nemzeti katasztrófa tépte ötfelé egységes egyházi szervezetét, megosztva és pusztulásra ítélve nemzeti egységét és tradíciókincsét. Isten csodája, hogy még egyáltalán él. De Isten kegyelméből még él s elkábitott, megrontott és összetört öntudatának újjáteremtésére törekszik. Ébredésének első pillanatai sem most kezdődnek. Ide-tova két évtizede annak, hogy mind hátrározottabb öntudattal keresi s mind fokozottabb mértékben találja meg elejtett kapcsolatait a külföldi kálvinizmussal s általános protestáns liberálizmusát és tartalmatlan racionalizmusát kezdi visszacsereélni eredeti, sajátos és életerős kálvinizmusának ősi hitvallására és mély kegyességére. A dolog természete hozta magával, hogy ez az öntudatra ébredés először a lelkészek között indult meg, akiknek tanulmányi és hivatási körében hamarabb és közvetlenebbül tűntek elő az elftemetett örökség romjai és emlékei, mikor építőanyagot kellett keresniök a már-már hajléktalanná és védtelessé váló egyház számára a katolicizmus és a szocializmus erősen felszerelt s céltudatos ostromában. De a magyar kálvinizmust a papjai nem menthették és nem menthetik meg a pusztulástól, csupán előljárhatnak a teendők meglátásában és megláttatásában. Minden azon fordul

meg, hogy maguk a kálvinista hivek, a „világiaknak” nevezett lelkek serege tegye öntudatos birtokává ősei hitét és életeszmenyét, mert valamennyi keresztyén egyház között a kálvinizmus a legkevésbé papi egyház s lekipásztorainak csak akkor van értéke, ha tényleg lelkeket képviselnek, vezetnek és védelmeznek, lelkeket, akiknek valóban testvéri megbizottjai a közös hit forró tapasztalásában legdrágább tulajdonokul megélt vallás programmszerű megvalósításában. Sajnos ott tartunk, hogy a magyar kálvinizmus sajátos vallásos tartalma, bibliai, hitvalási és teológiai karaktere, világnézeti típusa, erkölcsi eszménye, kulturális koncepciója és nemzeti missziója egy olyan lelki keverékké szintelenedett és erőtlenedett az egyház tagjaiban, hogy ma a kálvinizmusnak legfennebb az ösztönéről beszélhetünk, de nem az öntudatáról. És háladatosnak kell lennünk az Uristen iránt, ha még az ösztön él és sarkalja a lelkeket, hogy a kábulatból kirázzák magukat és elinduljanak törvényes ősi örökségük öntudatos visszafoglalására. Nagy út lesz ez, mert a mi embereink nagy tömege hosszú idők óta a papokra hagyta a vallás öntudatosításának mesterségét s a modern kultúra és főleg a modern tudomány bővölete alatt abba a tévhitbe súlyedt, hogy a vallás világában és a teológiában a reformáció óta semmi sem történt, hogy pedig akkor mi is történt, azt régen elfeledte. Ehez a nagy úthoz, azoknak, akikben a kálvinizmus ösztöne még él s akik szívből kíváncsiak arra, hogy kik is ők születés és örökség szerint és mi is várna rájuk ebben a zavaros világban, ha egyszer valóban, öntudatosan kálvinistákká lennének, az első lépés támogatására akarom elmondani a következőket. Szemeim előtt az a református magyar intelligencia lebeg, amely csupán homályos ösztönével is dicsőséges és megkülönböztetett kilétének, a magyar szellemi és közélet legcsodásabb teljesítményeit produkálta s amely, ha egyszer igazán meg fogja tudni, szívében megrendülve az isteni Kegyelem ajándékának áldott terhé alatt, hogy mire rendeltetett és mi van reábizva: minden bizonnyal a leghatalmasabb tényező lesz Isten kezében nemzete megszentelésének isteni munkájában.

Kálvinizmusunk öntudatosításának VALLÁS. első és legfontosabb lépése az, hogy a magunk számára, lelkünk teljes komolyságával tisztázzuk azt a vallásos élményt, amelyet a kálvinizmus a keresztyénségben jelent és amely lényegét alkotja. Ujra életigazsággá kell tennünk azt a valamikor magátólértődő tényt, hogy a kálvinizmus vallás. Semmi sem mutatja annyira romlásunk mélységét, mint az a szomorú valóság, hogy magukat kálvinistáknak és a magyar vallás hiveinek büszkén valló emberek, ha arra került a dolog, hogy számot adjanak kálvinista voltak lényege felől, azt vagy a nemzeti függetlenség, vagy az értelmi felvilágosultság, vagy az erkölcsi szabadelvűség, vagy ezek együttes szabadságeszményének követelésében látták és vállalták, de teljesen érzéketlenek maradtak a kálvinizmus lelke: a vallásos tapasztalat sajátos ténye iránt, amely nélkül pedig gyökértelen és hamis maradt mindaz, amire hivatkoztak. Ez a tény bevilágít a mi betegségünk legmélyébe, a magyar kálvinizmus vallásos életerejének sorvadásába. Az az emlékezetes vita, amelyet 1913-ban Szabó Dezső indított meg a Nyugatban a magyar protestantizmus problémájáról s amelyben a puszta negációnak, tiltakozásnak bélyegzett protestantizmus létjogát a katolicizmus és a szociálizmus között kétségbevonta, sajnos, csak a végső következtetés levonása volt magának az akkori magyar kálvinizmus köztudatának haldokló pislogásából, mert ennek a köztudatnak pozitív tartalma már akkor igazán alig volt. De ez a halálos üresség nem a kálvinizmus, hanem a mi szörnyű elernyedésünk bűne. A kálvinizmus szabadságeszményéből következő tiltakozásának a nemzeti, a szellemi és az erkölcsi élet egész területén meg volt a maga mély pozitív alapja, a mindennekefelett értékes tartalom: maga az igaz keresztyénség, melynél a kálvinizmus soha sem akart több, de kevesebb sem lenni. Amíg ez a tartalom élt, addig a tiltakozás is hatalmas, élő akció volt mindenfajta zsarnokság és elnyomás ellen, de mihelyt ez a szent pozitívum köddé vált, üres lárma és rongy frázis lett a nemzeti szabadság, az ész joga és a lelkiismeret érinthetetlen szentsége az ajkunkon, mert

mindezeknek csak akkor van értéke, ha valamit szolgálnak: az élő Isten felséges szuverénitását az egyén, a kultura és a nemzet élete felett. Itt van az idegen szellem rontásának a titka és egész szörnyűségének mértéke: a magyar kálvinizmus azért veszítette el létjogát, mert elcsábíttatva zsoldjába állott a világ szellemének, amely az egyén lelkiismeretének és szellemének függetlenségét azért vette a szájára, hogy ezekkel az ember világuralmát biztosítsa az Isten világuralmával szemben. Istentől és a Krisztus evangéliumától akarta függetleníteni az embert s Istenné akarta tenni az észt, s az egyén önkényét, hogy amint meg is mutatta, saját maga elbusztítására bolondítsa a maga istenségében tetszelgő emberiséget. A kálvinizmus racionális és liberális megrontása elsorvasztotta benső vallásos tartalmát s részesévé tette őt az Isten uralma ellen indított sátáni küzdelemnek. Így hát öntudatra jutni a mi számunkra azt jelenti: tiltakozni és szabadabbá lenni önmagunktól és a világtól, hogy Isten szolgálatában önmagunkká lehessünk örök rendeltetés szerint, hogy teljes öntudatossággal álljunk egy önzetlen világuralmi törekvés szolgálatába, az Uristen világuralmának kivívásáért folyó szabadságharcba. Ez pedig csak egy úton lehetséges: ha kálvinizmusunkat újra vallássá tesszük, ha visszatérünk a kálvinizmus belső, igazi forrásához, *a bűnös embernek a kegyelmes Istennel való, megrendítő lelki találkozásához.*

Erre a személyszerint való lelki találkozásra épül fel a kálvinizmus egész életprogramja, ebből meríti létjogát, hivatását, pótolhatatlan szent misszióját, enélkül haszontalan és bűnös minden életnek hazudott ténykedése s nem egyéb a sátán által galvanizált holttetem utálatos rángásainál.

Minden vallás lelkét az Istennel való személyes találkozás adja meg, ami nélkül holt tanná, üres szimbolizmussá, vagy lélektelen gyakorlattá silányodik, azonban a kálvinizmusnak, mint vallásnak, abban van a páratlan sajátossága, hogy ennek a lelki találkozásnak megtalálta az *egyetlen* igazi módját, azt a megrendítő és egész valónkat újjáteremtő módot, amiből egyedül

fakadhat új élet. Csak a *bűnös* ember találkozhatik a *kegyelmes* Istennel! Mert az Istennel való találkozás, ha valóban az, a halál és a születés rettentő és édes órája egyben. Gyökeréből rendül meg a lélek, mikor a Felséges belép, megjelenésének fényességében meghal a régi ember és megszületik az új. Ez a találkozás halálos ítélet a bűnre és felszabadítás a jóra. De ilyen élményen csak a semmivé alázkodott bűnös mehet át, csakis ő találkozhatik azzal a Kegyelemmel, amely megsemmisíti őt, hogy újjá tegye; a magával betelt, fennhéjázó ember csak a sorssal, a végzettel találkozhatik. És ezért a kálvinizmus mindenekelőtt valódi bűnismeretet és igazi bűnbánatot követel tőlünk, mély, személyes, keserű, magunkat halálraítélő kárhoztatást. Soha sem lehet igazi kálvinista az, aki önmagára nézve meg nem állapította lelkének halálos szorongása közt a puszta emberi természet, képességek és cselekvések végzetes, halálravívó rosszasságát és nem rettent meg az önvizsgálat során rendre szembesített lelki világának minden ízében megfertőzött, iszonyu sebekkel eltorzított valódi ábrázatától. De ez a mi igazi arcunk csak egy tükörben látható. És ez a tükör nem az értelemé. A kálvinizmus minket egyenesen és kizárólag a hit tükre elé állít, melynek keretében a Krisztus néz reánk, a Megfeszített. És csodálatos! Amíg én erre az arcra emberi értelemmel, előítéletekkel, kíváncsisággal vagy követeléssel nézek, semmit nem mond nekem, vagy ha igen, botránkozást vagy bolondságot. Csak ha magamat elfelejtve, minden emberit félretéve, engedelmes hallgatással és alázatos vágyakozással lépek eléje, akkor ragyog fel veszendő lelkem előtt Krisztusban az *élő* Isten, az Ur. A keresztt olyan óriássá és fenségessé nő a lelkemben, hogy össze kell roskadnom alatta, mert egész bűnömet, végzetemet mutatja fel s én végre bizonyosan megláttam, hogy én vagyok az isteni élet árulója és gyilkosa önmagamban és a világban. Amikor Isten a Krisztusban valósággá lett a lélek előtt, az embernek meg kell semmisülnie előtte. S ez a halál az élet ajtója. Mert mikor a keresztt súlya alatt magam ítéltem halálra magamat és immár nincs bennem semmi kegyelem magam

iránt, akkor kegyelmez meg nekem az Isten és akkor lesz nekem a Krisztus keresztje Isten édes szeretetének kitárt tarjaivá, melyekkel felemel, keblére ölel és magáévá tesz engem. Akkor csordultig tele valóság és élet lesz nekem az a tény, amiről eddig mások beszéltek nekem anélkül, hogy szívemben visszhangot vert volna, hogy az *Isten szeretet*. Akkor a keresztben elmerülve, *új* hangon, az élet hangján szólalok meg elragadtatott, elfúló boldogságos bizonyoságtétellel: ez a szeretet az Isten, ez az Isten a szeretet. *Most* tudom, mi a pokol és kárhozat, amelyben eddig szívem boldogtalan, hazug álomban tehetetlenül vesztegelt; most borzadok el attól, aki *voltam*. És *most* újjongok azon, hogy mindez csak volt, mindez meghalt, levetkeztetett, elvetetett, elmosatott, eltemetett s én *új* ember vagyok a Krisztusban, aki kiragadott engem ebből a „nagy halálból“. De mindez lehetetlen addig, amíg a bűnre, a magam és a más bűnére az emberi bölcsesség szemével nézek, s *men-tegetni* próbálom azt azzal, hogy nem egyéb tudatlanságnál, fejletlenségnél, természeti gyarlóságnál, sőt esetleg csupán belénknevelt, felesleges előítéletnél. Mindez lehetetlen addig, amíg azt tartom, hogy a rossz ellen *emberi* erővel, a nevelés és belátás eszközeivel sikeresen lehet küzdeni. Csak a maga teljes erőtlenségét és orvosra szorult gyötrelmes nyavalyáját sirató lélek jut el a kálvinizmus nagy alapigazságának átélésén keresztül a maga újjászületésének titkára: mindez nem az én *erőm*, nem az én *érdemem*, nem az én megvásárolt tulajdonom, hanem a *Kegyelem* ajándéka. Csak az így megalázkodott bűnös lélek ismeri meg a Kegyelemet, akivel találkozott, a maga fenségében, mint aki *öröktől fogva* volt és *örökké* lesz, nemcsak mielőtt én születtem volna, de mielőtt a világ lett volna, már *ugyanaz* volt s tanácsa és tervei örök óta érlelődtek számomra. Ebből fakad a kálvinista lélek győzedelmes bizonyossága: ha a Kegyelem öröktől fogva való és örökkévaló: akkor az én *üdvösségem megelőzte léteimet és túllépi halálomat*, üdvösségem Isten kezében nyugszik és azért bizonyos; *predesztinált* vagyok és mert nem a *magamé* vagyok, sohasem is voltam és leszek az,

mint Isten tulajdona a Krisztusban, Örök és Halál ellen biztos diadalérzettel küzdök Uram zászlója alatt. Ebben a küzdelemben nem vagyok *egyedül*, mert része vagyok a *Krisztus testének*, amelyet az üdvreválasztottak serege alkot, lelkileg már e világra a Bárány felesége az *Anyaszentegyház* szült engem s az ő anyai karjain vitetem át az örökkévalóságba. Utam biztos, mert tévedhetetlen vezér van a lelkemben, ama *Szentlélek*, aki az *Ige* által Istenben atyámat, Krisztusban megváltómat, embertársaimban testvéreimet, a világban örökségemet adja nekem. Miután Isten előtt letettem bűnömöt, nem *én* élek többé, hanem a *Krisztus* él önbenem és amely életet e testben élek, azt az Isten Fiában való hitben élem. És én mégis Istenben vagyok egészen *én s szabad* vagyok, mert *egészen* az ő *rabja* vagyok. Többé nem lehet, de nem is kell erőlködnöm a jóra, mert *hitem fája* termi meg a szent élet gyümölcseit, *hálaáldozatul* a mennyei kertész iránt, aki igéje jó földjébe ültette, szenvedések késével megtisztította, bűnbábat esőjében megfürösztötte, imádság levegőjében táplálta, kegyelme napfényében megérlelte az én lelkem életfáját. És ha az Istennel való találkozásom valódi volt, akkor tényleg megismertetik gyümölcséről a fa: a szent élet többé nem álom, hanem lelkünkől kihajtó gazdag gyümölcsözés, amely elborítja a világot s szent kulturává lesz a család, a nemzet, az emberiség történetében. Ime, a kálvinizmus. Nem egyéb, nem több, de nem is kevesebb, mint a *következetesen, teljesen végigélt vallás*, amely nem maradt csirában, nem állott meg a rügyezésnél, nem elégedett meg bármily dús lombkoronával, nem hozott meddő virágokat, nem hullatott le éretlen gyümölcsöket, hanem elkészítette és átadta érett biborgerezdjeit az Isten boldog szüretjének, odaszentelte magát, hogy Isten legyen az Ur az ő Fiában a világ felett. *Isten szuverénitása* az élet minden viszonylatában: ez a kálvinizmus önzetlen világuralmi programja s kálvinista az, akinek *Isten a sorsa*. Vallás-e hát a kálvinizmus? *Egészen az. És a magyar kálvinizmus?* Azzá kell lennie, vagy elveszett.

BIBLIA A kálvinizmusnak azonban éppen az adta meg a történelemben a maga különleges erejét, hogy a vallást bár mindenekfelett személyes, benső élménnyé tette, ugyanakkor azonban minden más vallásos típusnál erőteljesebben követelte, hogy ennek a személyes élménynek objektív, tárgyi ismérvei legyenek, amelyek a „kegyelemből, hit által“ született tapasztalást úgy a hívők közössége, mint a szembenálló szellemi ellenfelek számára megfoghatólag kifejezzék, határozottan fixirozzák, öntudatosá és ellenőrizhetővé tegyék. Ezt az objektív alapot, az élménynek ezt az egyedüli elégséges tárgyi kifejezését a kálvinizmus a Bibliában látja, mint Isten Igéjében. A Szenírás isteni tekintélye azon nyugszik, hogy mint isteni Kijelentés, a keresztyén hitnek egyedül biztos anyagforrása, az Isten, az ember és a világ lényegszerint való megismerésének egyedüli kulcsa és a keresztyén életfolytatás kizárólagos zsinórmértéke.

Minden vallásnak létérdeke, hogy a maga igényeit isteni kijelentésre viŕve vissza és alapozza. A vallásos fejlődés kezdőfokán ezt a létérdeket nem lehet másképp szolgálni, mint a kijelentés *külsőleges* és *gépies* felfogása útján. Isten a maga akaratát egyes kiválasztott szent személyeknek, meghatározott külső körülmények között tudtára adta s ez a tudtuladás parancsokba foglalva, mint kötelező szent törvény, érvényesül. Magától értetődik, hogy az isteni tudtuladás külső körülményei is isteni kijelentés jellegével bírnak, sőt ezek lesznek a garanciái a törvény szentségének. Így lesz istenivé a Sinai hegy, a kőtáblák, a betük. Ez a gépies felfogás a Biblia isteni tekintélyének megítélésénél is érvényesül. Ha a Szentírás az Isten kijelentése, akkor az a maga egészében és minden részletében isteni. Nemcsak a szellemében és a jelentésében, hanem a betűjében, világnézetében, képzeteiben, sőt a stílusában és nyelvében is, elannyira, hogy benne ellenmondás, fejlődés, meghaladott természetismeret, stílus és nyelvbeli fogyatkozás, sőt íráshiba sem lehetséges; egészében ihletett és inspirált, szó és betűszerinti isteni igazság, Ige. Ha tehát bármiféle tekintetben, bármely részletében el-

lentétbe kerülne a modern tudománnyal, az nem jelentheti a Szentírás téves voltát, hanem csakis a tudomány téves vagy istentelen voltát. Ez az *orthodoxia* álláspontja a Biblia isteni tekintélye felől. Ennek az álláspontnak nemcsak az a hibája, hogy követője kénytelen homokba dugni fejét a haladó kultúra eredményei elől s így kitépni magát az emberi közösség életéből, hanem sokkal inkább az, hogy saját hite és értelme kerülnek lelkiismereti ellentétbe, tragikus dilemmába, amelynek nincs megoldása.

Az *orthodoxia* holtpontjáról szükségképpen kellett az élni akaró szellemnek menekülnie. Talán nem is csoda, hogy menekülő lendületében a tulsó véglet veszedelmébe esett. Ezt mutatja a *racionálizmus* álláspontja a Biblia megítélésében. Ez az álláspont az isteni kijelentés emberi felfogó tevékenységét nem a hitben, hanem az *észben* látja s azt vallja, hogy az ember értelménél fogva keresztyénnek teremtetett s az értelmi fejlődés rendjén, ésszerű nevelés által irányítva önmaga erejéből, megváltó és újjászületés nélkül növi el a bűnnek nevezett tudatlanságot és jut tökéletességre. Isteni kijelentés csak az lehet, ami az értelemhez szól és ésszerű s a Bibliában is csak ez maradandó; a többi időszzerű szimbólum, vagy egyenesen fejletlen értelemből keletkezett tévedés, meghaladott és kiküszöbölendő képzelgés. A Szentírásbal így egy józan és utilisztikus erkölcsstant szűr ki a közboldogság elve alapján. A racionálizmus tehát nem ismer el más Igét és Kijelentést, mint a puszta humanitást, ezzel meg is fosztja a Bibliát minden emberfelettségétől s a keresztyénséget megüresíti minden vallásos sajátságától.

Fordulatot jelent a Biblia megítélésében a *teológiai liberálizmus* álláspontja. Ez az irányzat egy magasabb egységbe óhajtott feloldani az *orthodoxia* és a racionálizmus ellentéteit. Vallja, hogy a vallás nem tan és nem cselekvés, hanem önálló, kedélyi realitás, de viszont követeli, hogy ez a kedélyi realitás, éppen tisztasága és érvényesülése érdekében elfogulatlan tudományos vizsgálat alá vettessék, mert noha a vallás független a tudománytól, a *kultúra* tényezőjévé csak úgy vál-

hatik, ha a tudományos világnézettel teljesen összhangba kerül. Ennek az irányzatnak szabadelvűsége abban áll, hogy a hagyományos bibliai világnézetet, melyet az orthodoxia betűhittel fogadott el, a racionalizmus pedig egyszerűen elvetett, bátran és határozottan veti alá a tudományos kritika ítéletének s elve az, hogy ahol ez a hagyományos világnézet ellenkezik a modern tudományos világfelfogással, ott mindenütt a tudományos világnézetet fogadja el, s a bibliait, mint mulandó formát, habozás nélkül elveti, abban a meggyőződésben, hogy ezzel menti meg a vallás belső érzelmi igazságát e jelenkor számára. Minden ütköző ponton liberális készséggel enged a tudomány igazának. A vallás igazsága, amelyet megmenteni kíván, az, hogy Istentől, mint abszolút személyes szellemtől, úgy a természeti, mint az erkölcsi világrendben minden teljes mértékben függ keletkezésében, létében és céljában. *E függés föltétlen voltának személyes érzelme a vallás*, azok a képzetek és tanok, melyekben ez az érzelem kifejezésre jut s maguk a vallásos cselekedetek is már *formák* és pedig mindig az illető kor világnézetéből és erkölcsi tudatából vettek. E formáknak mindig is korszerűeknek kell lenniök, hogy a vallás az általános emberi élettel hatékony kontaktusban állhasson. Ebből az elvből következik, hogy a liberálizmus a Bibliát olyan vallásos okmányoknak tekinti, amely elmúlt korok világnézetének és erkölcsi tudatának formáiban tartalmazza a vallás benső igazságát. Ránézve csak ez a benső igazság fontos, a forma mellékes. Fontos például, hogy a *természeti világ* keletkezésében, létében és céljában Istentől függ, mint teremtő, fenntartó és gondviselő szellemtől, de a keletkezés és a lét *mikéntjét* a tudomány van hivatva megfejteni. A bibliai teremtetéstörténet és a természettudományos világkeletkezési elmélet nála nem jöhetnek ellentétbe, mert a bibliai történetnek csak a *valláserkölcsi* tartalma igaz és fontos, a formája már elvetendő a tudományos elmélettel szemben. Ugyanígy veti el *formájukban* az összes „csodás” bibliai elbeszéléseket, hangsúlyozván, hogy azoknak csupán „vallás-erkölcsi” tartalmához ragaszkodik. A Krisztus szemé-

lyiségére nézve vallja, hogy benne a váltságvallás „eszmeje” nyilvánult meg s ezért jelentősége kizárólag „valláserkölcsei” hatásaiban áll s csak ilyen minősége bír jelentőséggel. A Krisztus „istensége” és az erre vonatkozó összes bibliai vonatkozások *képek*, amelyek az ő valláserkölcsei személyiségének páratlan hatását *tükrözik*, de semmi metafizikai, vagy csodás realitással, mondjuk *szószerinti* igazsággal nem bírnak.

Mindezekből látszik, hogy a liberálisizmus a modern kultúrájának tett tulzó és szükségtelen engedményeivel túl lőtt a célon. Meg akarván menteni a vallás igazságát a jelenkor számára, a keresztyénség legsajátosabb tartalmát megüresítette és elhumanizálta, mikor a Biblia életteljes és értelemmel soha egészen ki nem meríthető ígéit egy „eszmei” és „valláserkölcsei” igazság színvonalára szállította le, egynek véve az *eszmet az étellel, a valláserkölcset az üdvel*, a vallás lényegéről alkotott *elméletét a hittet*, Krisztus *valláserkölcsei* személyiségét az ő *istenségével*, Krisztus tanítását a *megváltással*.

Nem ok nélkül merült fel tehát a vallásos lelkekben az a kérdés, hogy ha a Bibliában annyi minden forma és oly kevés a lényeg, akkor mi emeli a Bibliát más vallásos szent könyvek fölé s miben áll kijelentésvolta? Lehet-e ezek után egyáltalán beszélni arról, hogy a keresztyén hitnek a Biblia az egyedüli forrása és a keresztyén életnek egyedüli zsinormértéke? Nem lehet-e ép úgy találni a keresztyén életben hasznosítható valláserkölcsei igazságokat más vallások szent könyveiben és a világ bölcseinek gondolataiban is?

A következtetést a *vallástörténeti iskola* vonta le, amely történetileg megállapította, hogy a vallás *egy*, minden formájában ugyanaz a tartalom jut kifejezésre s hogy a keresztyénség is őt megelőző vallásformák keveredésének eredője. Szó sem lehet tehát a keresztyénség abszolutságáról s így a Biblia változhatatlan, abszolút isteni kijelentés voltáról sem. Azt, amit a Biblia, mint Isten ígését, azzal az ígénnel ad, hogy azt minden kritika nélkül, teljes engedelmességgel fogadjuk el hitünk és életünk megfélebezhetetlen mértéké-

nek, részeiben megtaláljuk a zsidó profétizmusban, a hellenistikus-római kor misztérium vallásaiban és a görög filozófia késői rendszereiben. Ezeknek szintézise a keresztyénség, mint eredménye egy hosszú vallástörténeti fejlődésnek s így a maga egészében az emberi szellem alkotása, tehát nem lehet többé arról beszélni, hogy a Biblia az emberi fejlődésből kiszakítva, külön isteni feltételek között és módon, egyenesen Isten szájából származott volna.

Lássuk most már, miképpen értelmezi a kálvinizmus azt az alapvető elvét, hogy a Szentírás Isten kijelentése, Ige, mely egyedül adhat tartalmat hitünknek, mely kizárólagos megismerési útja Istennek, embernek és világnak s tévedhetetlen és pótolhatatlan szabályozója életünknek.

A kálvinizmus szerint a Szentírás Isten Igéje, de az Ige nem azonos a Bibliával, hanem benne foglaltatik a Bibliában. Az Ige Istennek öröktől fogva élő és munkáló *akarata*, amellyel minket *üdvözíteni* kíván. Ez az üdvakarat Krisztusban, mint testté lett Igében megjelent a mi számunkra. Minden, ami a Bibliában ő reá mutat, róla beszél, tőle indul ki, hozzá vezet, őt közli: Ige. Tehát nem a szavak, nem is a külső körülmények, hanem az ezekben kiábrázolt és Krisztus istenemberi jellemében örökkévaló fénnel számunkra megvilágosító isteni Akarat. Azonban kétségtelen, hogy ez az Ige nem minden ember számára nyilatkozik meg. Puszta emberi értelemmel tekintve, a szavaknak nincs isteni ereje, sőt maga a Krisztus is, ha csak értelemmel tekintünk reá, nem több, mint ember. Némelyeknek bölcs és jó ember, de némelyeknek egyenesen botrányozás vagy bolondság. Kajafás, mint istenkáromlóban, botrányozott meg benne, Pilátus ábrándozónak tekintette, a görögök kikacagták, mert olyan bolond volt, aki feláldozta magát másokért. Kálvin az Intitucióban megállapítja a tényt, hogy mikor az Isten Igéje hirdettetik, száz közül tíz hitbeli kész engedelmességgel fogadja azt, míg a többi kilencven egyenesen dühre gerjed tőle az Isten ellen. Ahoz tehát, hogy a Bibliából Isten igéje legyen, valami más és pedig részint emberi,

részint isteni tényező munkájára van szükség. Az ember részéről ahoz, hogy az Isten Igéjét megismerje és az szívében gyümölcsöt teremjen, engedelmes, alázatos és szent vágyakozás kell, mellyel bűneitől szabadulást és gyógyulást keres, mert meggyűlölte azt, ami eddig volt. Ez a lelkiület az alapja annak, hogy Isten, miután mi a magunk értelmében való bizakodást félretettük, egyenesen a *hitűnkhöz* szólhasson. A Szentírás ugyanis csak a hit számára Ige. Az Istent kereső hit a maga keresett tartalmára talál az Igében. Azt fogja tapasztalni, hogy az Ige végérvényes és kizárólagos felelet éppen az ő kérdéseire. A magát így odaadó lélek nem veszhet el a Biblia betűjében, mert mindenütt a Biblia szelleme nyilatkozik meg neki. Benső bizonyásgtétele lesz arról, hogy az ő kereső hite és a Biblia *felelő* válasza egymás számára lettek teremtvé. A hitnek tehát *maga Isten* felel a Biblia szavaival s maga tesz bizonyásgot arról, hogy mi az ő igéje a Bibliában. Ezt nevezi a kálvinizmus a *Szentlélek bizonyásgtétele*nek, amelyen az isteni kijelentés érvényessége nyugszik. A hívő tehát nemcsak olvassa vagy hallja a Biblia szavait, de benne hitének az örökéletre való táplálékát találja meg s átéli Istennek vele való találkozását. Ha tényleg megtörténik ez a lelki találkozás, akkor a Biblia Ige.

A kálvinizmus elismeri, hogy az Ige a Bibliában annak a kornak nyelvén és világnézetében foglaltatik, amelynek emberéhez szólott az Isten. Az sem kétséges, hogy a Bibliában nem is egy kornak és világnézetnek nyelve beszél. A Bibliának e világra és annak viszonylataira vonatkozólag nincs egységes világnézete. De ha volna is, az nem kötelezne minket. Minket az Ige kötelez és nem azok az emberi formák, amelyekben az Ige kifejezésre jut. A kálvinizmus bibliai vallás, de nem a Biblia világnézete. Ezt bizonyítja az, hogy egyetlen olyan isteni igazság sincs a Bibliában, amely a mai világnézet formáiban érvényét veszítette volna, úgy, hogy belőle valamit is le kellene alkudnunk. A bibliai világnézetnek minden formájában az a jellemzője, hogy a világ és annak minden változása arra való, hogy az embert Isten gyermekévé lenni segítse s ezt a Biblia a

csodák nyelvén bizonyítja. A modern természetismeret, amely a világot törvényszerű rendnek fogja föl, ezáltal a világ kitanulhatóságát szolgálja s ezzel még fokozottabb lehetőséget ad az embernek, hogy a törvényeiben megismert világot Isten céljai szerint formálja. A dolog nem a világon, hanem a mi lelkünkön fordul meg. Az Ige ezt a lelkületet építi s ez a lelkület ad eszményt a tudománynak is, hogy a világ megismerését önző célokra ne használja. Mindazonáltal a kálvinizmus határozottan vallja a Szentírás ellenmondás nélküli egységét. Ez az egység azonban nem vonatkozik a Biblia világnézetére, hanem ami benne tegnap és ma és mindörökké ugyanaz: az *Isten üdvözítő akaratára*, amely a Biblia első lapjától az utolsóig mindig önmagához híven, mindig ugyanazzal a változhatatlan szentséggel és kegyelemmel nyilatkozik meg. Isten a bűnt a Biblia valamennyi könyvében egyformán gyűlöli és ítéli halálra, a bűnöst egyformán szereti és hívja megtérésre, a vele való életközösségnek mindenütt ugyanazon feltételei vannak, s amit az Evangéliumban, Krisztusban teljes dicsőségében megmutat, ugyanazt igéri és példázza a törvényben és a prófétákban. Az isteni lelkület, jellem és akarat változhatatlan élettörvényeinek szakadatlan egysége a Bibliát lelki és hitbeli értelemben olyan egységgé teszi, melyben egyetlen ellenmondás sem található.

Ami a Bibliának más vallások szerint könyvei fölött való abszolút elsőségét illeti, arra nézve magának Kálvinnak írásmagyarázatai alapján a következőket mondhatjuk:

Kétségtelen, hogy a vallásban olyan lelki tapasztalás rejlik, amelyet fogalmi úton, értelmileg soha sem lehet teljesen megközelíteni. Ezért a vallás, hogy közölhesse a lélekben megélt isteni javakat, kénytelen *hasonlatok és képek* által beszélni el azt, amire fogalom nincs. Így Istenről azt mondja: Atya, Krisztusról: Isten Fia, Isten uralmáról: Isten országa, az Isten által kegyelmesen megindított hívő életéről: ujjászületés. Mikor pedig azt kell valahogy érzékeltetnie, hogy ki és mit tett Isten az emberért, szó nélkül a *Keresztre* mu-

tat. Ezek képek, de míg más vallások hasonlatai, képei és szimbolumai küzködve, tévedezve és mindig elégtelenül csak keresik az Isten valóságának bár távolról megfelelő kifejezést és emberi erőlködésük sokszor egyenesen visszataszító és mindig méltatlan érzéket szüli a megfoghatatlannak, addig a Biblia képei *szükségképeniek, más hasonlatokkal nem pótolhatók, egyetlenek és tökéletesek*. Vallásos értelemben nyugodtan mondhatjuk, hogy a Biblia képei olyan képek, *melyeket Isten maga rendelt és adott a maga kilétének, érettünk élő szeretetének a mennyei valóságot emberileg teljesen fedő kifejezései gyanánt*.

A Biblia képekben beszél, de ezek az isteni képek maga a valóság s bennük a hit Istent magát találja meg.

A hívő lélek a Bibliában olyan uralkodó, szuggesztív képeket talál, melyek egyrészt szükségtelessé teszik az emberi fantázia további erőlködéseit, másrészt a kijelentés közvetlen hatalmával egyszerre és teljesen befogadhatóvá teszik a véges számára a végtelent, a bűnösnek a szentet. A Biblia tehát azért Ige, azért isteni kijelentés, mert Isten által rendelt és megbizonyított *adaequat* képekben beszél. E képek valóságába vetett hitünk odaadásán fordul meg az, hogy a Biblia reánk nézve *az élet kenye*re legyen. A hit, amely engedelmesen odatapad ezeknek az isteni képeknek csodálatosan átsugárzó, szorosan a titkos valósághoz tapadó mivoltához és benső, kételkedésnélküli gyermeki bizalommal egynek veszi őket a mögöttük élő realitással, egy olyan központi delejnek vonzása alá kerül, amelynek áradó sugárzásában teljesen újjá rendeződnek a világ és élet dolgai, Isten valóságának központi jelentése a dolgoknak az örökkévaló vonatkozására világít s ezzel utakat nyit a lélek számára az örökkévaló értékélet felé. Aki elfogadja és meghajlik az előtt a tény előtt, hogy a Biblia Krisztusában feltárult mindaz, ami számunkra isteni, hogy benne, történetében, jellemében, tetteiben és szavaiban megismerhetővé lett annak az életnek törvénye, mely szerint Isten teremtetett, él, és szeret, az nemcsak a Biblia valamennyi részének egy-egy értelmét látja meg, de meglátja önmagát összes

hiányaival és megragadja azt az erőt, amely e hiányokat tökéletesen pótolni képes. Megtalálja a mértéket az élet minden dolgához, a tévedhetetlen álláspontot minden felmerülő kérdésben, a gyógyító orvosságot minden lelki sebre, az erőt minden kötelességre és a bizonyosságot minden megoldatlanságra. Ezt a Biblia azáltal adja, hogy a *benne rendszeresen* elmerülő lelket az odaadás mértéke szerint krisztusi jellemmé építi. A rendszeresség és állandóság azonban ebben a lelki építésben el mellőzhető. Mivel arról van szó, hogy mi az Atyával életközösségbe jussunk, ez nem mehet másképpen, mint úgy, hogy mi az Atya akaratát állandóan kutatjuk, tanulmányozzuk és ahoz rendszeresen alkalmazkodunk. Az így magunkévá tett isteni akarat alakítja át lelkületünket hozzá hasonlatos jellemmé. A kálvinizmus célja pedig ilyen jellemek teremtése, akikben Isten dicsősége lesz valóvá. Ezért az Ige a kálvinista embernek *mindennapi* lelki tápláléka és addig nem sok reményünk lehet jövődönk felől, amíg az Igével való mindennapi táplálkozás a családi áhítatok, csendes órák, bibliakörök útján általánossá és a testi táplálkozás rendszerességéhez hasonlóan természetesnek és szükségszerűnek vett élettevékenységgé nem lesz református társadalmunkban. Ha szomorú tapasztalások nem igazolnák, el sem hinnők, hogy a mai magyar kálvinista társadalom mennyire tudatlan és járatlan a Szentírásban. Nem is beszélve arról, a hitbeli foglalkozásról, amely teljesen gyakorlatlanság folytán képtelen a Biblia betüje alá merülve, meglátni és boldogan magábaszívni a benső, gazdag erőket, csak azt az egészen külsőleges tudatlanságot állapítjuk meg, amelynek következtében az emberek többsége nem ismeri a Bibliára vonatkozó legelemibb adatokat, könyveinek rendjét, címeit, tartalmát, természetesen még kevésbé azokat az irodalomtörténeti és vallástörténeti tudnivalókat, amelyek a Biblia emberi megértéséhez szükségesek. Pedig mindezek még csak bizonyos előfeltételek lennének a mai ember számára, hogy elhárítsák az elemi nehézségeket a Szentírással való élés útjából. A lelki, hitbeli feltételek és gyakorlottság még csak ezek

után jönnek. A magyar kálvinizmus előtt sok egyébnél sürgetőbben áll az a feladat, hogy ősi, nemes tradícióinak betemetett forrásait újraásva, mindenekelőtt az Isten Igéjéhez vezesse vissza hiveit, akik abban az iszonyu betegségben már-már elhalóban szenvednek, hogy református létükre nem érzik szükségét halhatatlan lelkük rendszeres táplálásának s az igazi halálos betegségek természete szerint fogalmuk sincs arról, hogy ma-holnap nincs is lelkük, mert elsorvadt éhen. Az Isten nem hiába nevezte bolondnak az evangéliumi gazdagot, aki isteni életre szomjazó és éhező lelkét gabonával kínálta. Milyen rettentő elfásulás ez, különösen, ha ismerjük a lelki eledel kiapadhatatlan gazdagságát, amely a szegény beteg lelkek rendelkezésére áll az Igében. A magyar kálvinizmust mindenekelőtt az menti meg, aki feltudja kelteni öhségét az Ige után s nélkülözhetetlenné tudja tenni számára az Ige mindennapi használatát. De orvos csak az lehet, aki először magát meg tudta gyógyítani. Öntudatos kálvinistaságra vágyó és törekvő lelkeknek azért először is saját maguk számára kell megkeresniök az utat és a kulcsot a lelki élestárhoz. Müvelt magyar kálvinista férfiaknak és nőknek össze kell állaniok avatott vezetők segítségével mellett bibliakörökbe, ahol feltáruul előttük a forrás, amelyből magános és családi életükbe is hazavihetik az Ige erejét, míg aztán a közélet uralkodó hatalmává lesz az általuk. S a magyar közéletről mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy nincs szüksége maga felett álló irányításra.

Mikor a kálvinizmus a személyes CONFESSIO vallásos élmény tárgyi kifejezését és ezzel együtt tényleges erőforrását a Bibliában állapítja meg, a legfontosabb, de azért nem az egyetlen, csak az első és alapvető korlátozást állítja fel az egyén hitével szemben. Egyéni élmény nélkül nincs vallás, de pusztán egyéni élmény, amelynek tárgyi garanciái nincsenek, szintén nem vallás. A Biblia tárgyi garanciája az első és a legfontosabb biztosíték a vallás reálitása és életereje mellett. A Biblia nagy emberi átélői és ma-

gyarázói, akik a keresztyén szellem hőseiként ragyognak előttünk, ennek az isteni garanciának tovább sugárzó, ragyogó bizonyágtételek arról, hogy az igaz hit a Szentírásban mindig önmagára ismer és hogy a Szentlélek mindig azonos módon tesz bizonyosságot az Igéről az igaz hit számára. De a vallásnak éppen abban van az ereje, hogy az Ige közösségében *egyesíti* a lelkeket, hogy hitközösséggé lesz és a közös hit számára közös *kifejezést* is alkot, hogy ezzel az egyének személyes élményeit egységbe kösse és életerejét a közösség által fölfokozza. Az Isten Igéje sokkal gazdagabb, semhogy bármely egyén hitében *egészében* tükröződhetne. Sőt az egyének egyes, típus szerinti csoportjában sem. A tény az, hogy a Szentírás hatalmas, egységes sugárzása az, amely típusokká tömöríti az egyéneket, akiknek lelkéből visszasugárzik. Egyik típus egyik, a másik másik sugárszálaban tükrözi ugyanazt a valóságot. Így alakul ki a rokonszerkezetű egyének tipikus *történeti öntudata*, például a *kálvinista öntudat*, amely az egyéni élmény személyes szabadságát nemcsak hogy le nem rontja, hanem ellenkezőleg fölfokozza azzal, hogy bekapcsolja és ráépíti a rokontípusú lelkek közösségének hatalmas valóságára, amely a multból a jelenbe s a jövőbe folytonos, megszakítatlan vonalban húzódik át, mint a személyes élmény *objektivitásának második*, a Biblia isteni garanciája után annak *történeti* garanciája.

A vallásos közösség az élő hit egyéni ténye mögé áll és annak állandó, szilárd alapot ad, hogy ez az egyéni élmény a maga *szükségszerű kifejeződésében* se legyen pusztán egyéni konstrukció, vagy éppen ábránd, amely így nem is birhatna programmerővel a gyakorlatban. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy a vallásos közösség a maga lelki kincsét *öntudati* formában, tehát *fogalmi* alakban kösse meg és konzerválja a típusába tartozó lelkek számára. Így jön létre a *konfessio*, a *hitvallás*. A hitvallásban már egységesítve és feldolgozva áll előttünk a keresztyén élménynek a Szentírásban és a nagy bizonyágtevők magyarázataiban elsődlegesen és másodlagosan tárgyiasított tar-

talma. Célja az evangélium szellemének *közös érvény-nyel való, legáltalánosabb* kifejezése nemzedékek számára. A confessio a Biblia és az azt átélő nagy lelkek egész tradíciókincsének *elemi* magábaolvasztása és fogalmi kifejezése. Találón nevezték a régiek *symbolumnak*. Mint ez a név is mutatja, a confessio *jelképezi* a hitet, mint jelkép, felette lebeg az egyes korok és egyének élményeinek s olyan fogalmi kategóriákat, foglalatot alkot, melyekbe egy vallásos típus tartalma *mindenkör* kielégítően elhelyezhető. A hitvallásnak, mint symbolumnak értéke attól függ, hogy mennyire sikerül a hitet úgy kötnie meg, hogy fogalmi szálaira, mint kristályosodási tengelyekre a maradandó vallásos tartalom *vátlozó* korszerű kifejezése mindenkor újra és újra lerakodhassék s így a symbolum a váza, tipikus szerkezete, magyarázó fonálrendszere, egyszóval *örök modellje* legyen egy vallásos típusnak, anélkül, hogy azt egyetlen kornak tudatához láncolná. A hitvallás ennél fogva sohasem lehet modellje egyeseknek, hanem kizárólag csak egy *egyházi közösségnek*. Konfessziói csak *egyháznak* lehetnek. Mivel azonban a keresztyén élmény *egyetlen* lehetséges hordozója az egyház, ebből következik, hogy a keresztyénségnek feltétlenül *konfesszionálisnak* kell lennie. A kálvinizmus sem lehet más, csakis *egyházi és konfesszionális vallás*. Ez a jellemvonása sem keresztyénségéből, sem evangéliumi valóságosságából nem von le, sőt éppen arra szolgál, hogy a legkeresztyénibb és a legvallásosabb lehessen, korszerű és hű kifejezése a jézusi élménynek, történeti és személyes vallás egyben, melyben az atyák hite ráfelel a mienkre s a mienk magára ismer az atyákéban, hogy így egy szilárd és maradandó és gyümölcsöző életközösség élő tagjaiul ismerve fel magunkat, ne álljunk többé tétlenül és reménytelenül a világgal szemben, amely sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését.

A kálvinista hitvallások közül különösen kettő jutott általános tekintélyre: a *Heidelbergi Káté* (1563) és a *II. Helvét hitvallás* (1564). Az utóbbinak rendkívüli történeti becse mellett meg van az a fogyatkozása, hogy egyes részeiben sok a maga korának világtudatához kö-

tött elem s általában a világnézeti vonatkozás, továbbá a vallásos élmény szempontjából másodlagos vonatkozás. Ellenben a Heidelbergi Káté méltán tekinthető a kálvinizmus egyetemes értékű symbolumának, mert oly kiválóságai vannak, amelyek erre mindennekfelett képesítik. Először az, ami a maga korában egyenesen páratlan, hogy ez a hitvallás tisztán *vallásos* alkotás, amelyben nyoma sincs a protestáns skolasztika szőrszálhasogató mesterkedéseinek, hanem magának az evangéliumi élménynak tiszta és természetesen kifejezője, a reformátori irányoknak nemes szellemű, szelíd, de egyáltalán nem erőtelen vagy határozatlan egyesítése a kálvinizmus szellemében. Másodszor az, hogy elenyészően kevés van benne a maga korának a korhoz kötött és így változó *világtudatából*, hanem a keresztyénség maradandó, alapvető, lényeges és minden kor világtudatában egyformán kifejezhető igazságait domborítja ki. Harmadszor az, hogy a bibliai alap szerencsés megválasztásával (a Rómaiakhoz írott levél) a keresztyén élmény *lélektani* menetének rendjét követve fejti ki a hit tartalmát, a *bűntudat*, a *váltságélmény* és a *háláadás odaadás* mozzanataiban. Különösen örökérvényű és a tiszta kálvinizmus gyökerét megragadó az a bizonyág tétele, mellyel az erkölcsiségből minden zsidó és pogány kovászt kiírt azzal, hogy azt a Krisztusba oltott *hívó* élet spontán fakadó *hálaadójának* mutatja fel. E kiválóságaival éri el azt, hogy ma is és ezután is teljesen friss és üde, közvetlen, személyhez szóló és mégis általános jellegű kifejezése a Szentírásban tárgyiasult hitnek és pedig abból a látószögből, ahogy azt a kálvini keresztyénség öntudatosította a világ számára. Ez a confessio azért a legalkalmasabb alap arra, hogy maradandó modelljén a kálvinista öntudat egész világnézete és életprogramja felépüljön.

A hitvallás közösséget teremt a Szentírás értelmezésében, az életprogram kitűzésében és érzelmi egységet kövacsol a közös bizonyágtétel ereje által, végre öntudatosítva és rendszerezve a valás egész lelki tartalmát; fegyverzetté élesedik arra, hogy a kálvinizmus védelmében győzhetetlenül tömörítse a lelkeket hatalmas

szellemi ellenfeleinkkel szemben. Mindezekért a hitvallás *nélkülözhetetlen* eszköz az öntudatos kálvinista életében. Hogy kik vagyunk, mit akarunk, mit kell tennünk, azt a hitvallás számunkra diadalmas öntudattá tette. Azért lett „oldott kéve“ a magyar kálvinizmus, mert a racionalizmus és a liberálizmus ezt a drága fegyverzetet törte össze és így szolgáltatta ki ellenfeleinek. Odajutottunk, hogy kálvinistának lenni a *kere-sebb* hinnivaló kötelezettségét kezdte jelenteni a katolicizmussal szemben. Mikor ezt a veszedelmet legutóbb az erdélyi református egyház vezetősége mérlegelve, újra kiadta a Heidelbergi Kátét (1920), egyik kiváló világi emberünk úgy nyilatkozott, hogy igazán nem érti, miért kell ezer égető szükségletünk dacára azon buzogni, hogy egy háromszázötvenesztendő öcskaságot adjunk az embereknek, amely még hozzá *felekezeteskedést* szít ott, ahol a felekezetek békés összeműködése annyira fontos. Persze, *nekünk* úgy kell szolgálnunk a felekezeti békét, hogy a magunk hittudatát, mint öcska lim-lomot eldobjuk és mosolygó liberálizmussal türjük és támogassuk, hogy a katolikusság teljes erővel hirdesse és érvényesítse a magáét, mert hiszen *fölük* nem lehet kívánni, hogy *dogmáikat* feladják, *nekünk* kell előzékenyen elvetnünk a páncélt és meztelen keblünkre ölelnünk a szeges vértetű *testvért*, amikor is egy kis *vérvesztesség* igazán nem jöhet számításba. Ez a kiválóan nagylelkű liberálizmus míg egyrészt ékes bizonyossága annak, hogy az ilyen nemesszívű kálvinista uraknak a leghalványabb fogalma sincs arról, hogy mit jelent kálvinistának lenni és Istennek azt a soha meg nem hálálható kegyelmét, hogy annak születni engedett, abszolút érzéketlenséggel tapossák le, másrészt tragikus mutatója egy Istenéhez és szent örökségéhez hűtelen nemzetség végzetének. Ez a vallási nagylelkűség, sajnos, nem a vallás áldásainak áhitatos tiszteletéből, hanem éppen a vallás iránti fatuskószerű érzéketlenségből és álmos, bűnös közönyből származik. Egyedül az méltó hozzá, hogy az öntudatos szellemű ellenfél megvetéssel elrugja magától és átlépjen rajta, minthogy nem is veszedelmes, csak utálatos.

A Szentírás azt parancsolja nekünk: „Mindig készek legyetek megfelelni mindenkinek, aki számot kér tőletek, a bennetek lévő reménységről, szelidséggel és félelemmel.“ (I. Péter 3:15) Mi azonban nem *felelő*, hanem *hallgató* egyház vagyunk, mert elfelejtettük és nem *tudjuk*, hogy miféle reménységet örököltünk, mert nincs reményünk. Reménye csak annak a kálvinistának lehet, aki boldogan tapasztalja, hogy Isten Úr felette és éppen az a reménysége, hogy aki felette Urrá lett, az Urrá tud és fog lenni az egész világ felett és ebben ő is egyik *hitvalló* eszköze az Urnak. Ma még talán neveltséges, de ha Isten még egyszer megkegyelmez nekünk, egyszer természetes lesz az az igazság, hogy a Heidelbergi Káté szívből és boldogan való *közös* és meggyőződéses elfogadása és életünkben való engedelmes követése lesz a mértéke kálvinista voltunknak. És már ma is igazság, hogy aki még csak nem is ismeri a mi hitvallásunkat, az a kálvinista nevet csak bitórolja, de jogszerint az őt meg nem illeti.

Mindez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a kálvinizmusnak *türelmetlennnek* kellene lennie más keresztyén felekezetekkel szemben. A türelmetlenség mindig a gyöngeség jele. Viszont igazi türelem, mely a másikkal a megbecsülésével jár együtt, csakis abból az öntudatból származik, amely törhetetlenül ragaszkodva és teljes mértékben érvényesítve a magáét, kész felismerni a másikkban is Istennek sajátos tervét, gondolatát és ajándékait a világ számára. Aki először önmagával tisztába jött és életénél többre becsülni megtanulta a maga isteni megbízatását, az és csakis az lesz képes meglátni és tisztelni a másikkban is egy olyan hivatást, melyet csak arra bízott az Isten s amelyet más be nem tölthet, de el sem is pusztíthat az Isten gazdag akaratának bűnös megkárosítása nélkül. Ha az elvtelen liberálizmusból folyó közönyös türelem haszontalan és bűnös, viszont az Istent korlátozni és meglopni akaró vak elfogultság is az. A kálvinizmus különben is annyira a Kegyelem ajándékának tekint minden lelki értéket, hogy már ennél fogva is ki van zárva belőle a téritési düh betegsége és az erőszakos oktroj esztelen-

sége, viszont annyira isteni ajándéknak tekinti azt, amije van, hogy az *övéitől* feltétlen aktív odaadást és bizonyosságtételt kíván érettük és halálosan kárhozzat minden megalkuvást vagy közönyt a hit dolgában. Nem akarunk bölcsebbek lenni Istennél és azért nem kívánjuk, hogy a keresztyénség gazdag típusait, melyekben az ő dicsőségének más-más sugara ragyog, ami igazunkért kioltsa, de a magunk és mieink számára a türelemnek ebben a nemes szellemében követeljük a teljes életjogot és akadálytalan érvényesülést s ha igazán tudjuk, kik vagyunk, százszor is inkább vállaljuk a régi jó kipróbált máglyákat, mintsem hogy megtagadjuk azt a soha méltóképp meg nem hálálható Kegyelmet, amely nekünk, halálra való bűnösöknek megengedte, hogy a magyar kálvinista szent és dicsőséges nevét hordozhassuk.

El kell ismernünk, hogy ebben a tekintetben a katolicizmus erősen megszegyenített bennünket a maga hitének bátor és büszke nyíltságával és megmutatásával. Elfogultságát nem kívánjuk követni, de igen az öntudatosságát. Mert valóban rettenetes volt az a gyávaság, amely minket már egyenesen hitünk megvallásának *szégyenléséig* súlyesztett alá. Bár félannyira szégyeltük volna bűneinket! De ezen a ponton a magyar kálvinizmus áldozatául esett gyávasága folytán annak az antikeresztyén, nemzetközi és a magyar lélektől merőben idegen szellemnek, amely a háborút megelőzően elárasztotta sajtóját, közéletét és szellemi fórumait s míg a maga léha lelkének megnyilatkozásait *divatba hozta*, addig a keresztyén élet nyilvánulásaira úgy me-regette a szemeit, mint valami exotikumokra, amelyeket hozzánk csak most akarnak behozni s a veréb szemtelenségével csiripolt nagy otthonossággal a fecskékben, a törvényes ősi otthon körül nyugtalanul, de tenni gyáván röpdöső fecskékre.

Nem lehet itt elhallgatni azt sem, hogy a kálvinista hittudat elpusztulásában magának az intézményes református egyháznak is kifejezetten része volt. Sokan büszkélkedtek azzal, sokan védték azt, hogy a magyar református egyház ma is érvényben lévő zsinati tör-

vényeiben nincs hitvallásilag megállapítva az, hogy ki a református egyház tagja. Ha valaki ebből a törvénykönyvből akarna minket megismerni, a legnagyobb zavarba és bizonytalanságba jutna. Mert annak az egyháznak, amely e törvényekben előttünk áll, csak *teste* van, azaz szervezete, hatóságai és intézményei, a *lelke* azonban hiányzik, mert sehol se jut kifejezésre az a valami, amiért az előbbieket mind léteznek. Én azt hiszem, hogy a jogászok meg is voltak győződve afelől e bölcös paragrafusok gyártása közben, hogy az egyháznak nincs is lelke, hogy az, ha volna se lenne fontos és hogy elvégre az egész egyháznak csak annyi értéke van, mint egy közjogi intézménynek. Parlamentesdit és államosdit játszottak a derék zsinati atyák, édes tudatlanságban szenderegven voltaképeni igazi teendőjük felől. Amely egyháznak szankcionált hitvallási alapja nincs, az nem egyház, ha még hetvenhétezer törvénycikket gyártottak is tiszteletreméltó öregjei. Ezért van az, hogy a mi egyházunkból e bölcös törvény alapján senki ki nem rekeszthető és senki elé nem állíttatik semmiféle lelki követelmény, ha közénk akár telepedni. Vendégfogadó az egész, aki fizeti a számlát, bejöhet és ülhet benne vígan, a magaviseletnek sincsenek itt túlszigorú szabályai és a fizetést se veszik éppen túlkomolyan. Ez természetes is, mert a törvénynek, hogy ki-rekesztő, vagy befogadó feltételeket állapíthasson meg, előbb mértékre volna szüksége, amelyhez azokat szabja, ez pedig nem lehet egyéb, mint a hitvallási alap tisztázása és megállapítása a törvényben.

Kétségtelen, hogy a mi egyházunkban olyan értelemben kötelező hitvallás, mint a katolikus dogma, nincs és nem is lehet. De a zsinati bölcsek valószínű tévedése éppen abban áll, hogy a hitvallási alap lefektetését nem tudták más módon elképzelni s ezért mellőzték. Ami nálunk nélkülözhetetlen, az nem a kötelező hitcikk, hanem az egyház lényegét tevő hit- és szeretetközösség lelkének ünnepélyes manifestálása abból a célból, hogy *eszmény* gyanánt tűzessék ki a hívek elé az őket egyesítő, összetartó és vezérlő *Lélek*, mint egész életük alapja és irányító mértéke.

Azt kell remélnünk, hogy a kálvinizmusnak a hitek tömegében való öntudatosná létele egykor s talán nemsokára, mert sok időnk nincs, meg fogja követelni egy ilyen hitvallási alapnak felyételét és szankcionálását az egyházi törvényben.

Kérdés, mi lehetne és minek kellene lennie egy ilyen törvény tartalmának? Mindenekelőtt kifejezésre kellene jutnia benne annak, hogy a református egyház a nagy reformáció szelleméhez híven hitünk és életünk egyedüli zsinnormértékéül Istennek az O- és Uj-testamentumba, mint teljes Szentírásba foglalt Igéjét vallja s azt tökéletes isteni Kijelentésként tiszteli; továbbá vallja, hogy egyedül Istennek ingyen kegyelméből, a Jézus Krisztusba vetett hit által van váltságunk, megigazulásunk és üdvösségünk. Másodszor kifejezésre kellene jutnia annak, hogy a Szentírásnak a mi üdvösségünkre egyetlen és elégséges értelmét minden hívő lélek, a Szentlélek benső bizonyásgtétele alapján, teljes hittel és engedelmességgel, önmagára nézve önmaga jogosult kutatni és megtalálni s jogosult önmagát a maga módján szentelni Isten dicsőségére. Ebben a törekvésében az Anyaszentegyház minden hívő lelket a maga testvéri közösségével támogatni kész, hivatott és köteles úgy a lelkipásztori hivatal, mint az egyházi szervezet és intézmények eszközei által. Végre ki kellene fejezni azt, hogy mivel a református Anyaszentegyház történeti múltjánál és fejlődésénél fogva elszakíthatatlan közösséget alkot lélekben, hitben, erkölcsi életeszményben és a szeretet munkáiban a világ összes református egyházaival, azért e megbecsülhetetlen közösségnek, Isten e drága ajándékának és parancsának elismerése és tisztelete bizonyságaképen, valamint saját hiveinek egységes lelkiirányítása érdekében a Szentírás mindenkben helyes és megfelelő magyarázatának s az egyéni értelmezések közös iárnyítójának vallja és ismeri el úgy a hitre, mint az erkölcsi életre nézve a református egyházakban köztiszteletben álló és szimbolikus könyvnek elismert Heidelbergi Kátét. E hitvallás irányító és egyesítő igazságát éppen ezért kifejezésre juttatja és beiktatja a konfirmándusok, a presbi-

terek és a lelkészek esküformájának szövegébe is.

Lehetetlen elgondolni, hogy a konfesszionális tudatnak egy ilyen ünnepélyes manifesztálása ne hatna igen komolyan ki az egyház egész életére s ne töltené meg lélekkel a törvény betűjének alkalmazásait is. De amíg ide el, jobban mondva visszajutunk, a hiveknek addig a maguk személyére nézve kell a komoly konfesszionális jelleget felöltetniök vért és páncél gyanánt.

TEOLOGIA A mai művelt ember elemi kötelességének tartja és méltán, hogy a modern természettudomány eredményeiről legalább nagyjában tájékozódva legyen. Mondhatjuk, hogy a természettudomány, ha szigorúan szakkérdésektől eltekintünk, közkinccse a művelt emberiségnek és az érdeklődés állandó sugarában áll. Ez azt mutatja, hogy az emberiség fokozott hévvel vetette magát az extenzív, fizikai, intézményes életmegvalósulásra. Viszont a szellemi tudományok iránt a sohasem tulzott vonzalom korunkban még jobban elhanyaglott. Ez pedig azt mutatja, hogy az intenzív, lelki és szellemi életmegvalósulás iránt az emberiségnek nincs érzéke és vágyódása. Mihelyt valami nem jár közvetlen, érzékelhető élvel, vagy haszonnal, a mai ember azt azonnal unja és otthagyja. Valamennyi szellemi tudomány közül azonban a *teológia* a legidegenebb és legtávolabb álló a modern ember lelkétől. A teológiát általánosságban egy olyan irreális, tudománytalan, ködszerű és bonyolult képzelgésnek tartják az emberek, amely kizárólag a papok dolga s csak épen hogy eltűrjük, hogy a papok üzzék vele unalmukat, de elképzelhetetlennek tartják, hogy az más tisztességes uriemberre nézve is bármi jelentőséggel, vagy haszonnal birhatna. Ezt igen buzgó kálvinista urak is így gondolják, de tovább menve, azt is megfontolandónak vélik, hogy vajjon nem tiszta kár a papoknak is eféle fantazmagoriákkal, „elvont dolgokkal” lopni a napot s nem volna-e jó a teológiákon is helyettesíteni azt praktikus és hasznos mezőgazdasági, szociális, jogi és egyéb ismeretek nyújtásával, melynek a leendő lekipásztor mégis vehetné valami hasznát a

gyülekezetében? Ez a gyöngéd figyelem az oka annak, hogy teológiáink tantervében egyre sokasodva diszeleg a gyakorlati tantárgyak serege s talán még csak a slójd-oktatás nincs bevezetve, de reméljük, ez is csak idő kérdése. Ezeknek az uraknak a kálvinizmusa körül némi kis baj van, amely megtalálható műveltjeinknél általában. Nem mondjuk azt, hogy az őszinte és termékeny hívő élethez a teológiai képzettség nélkülözhetetlen előfeltétel lenne. Teológia nélkül lehet valaki hívő keresztyén s a teológia maga nem is ad hitet senkinek. Sokkal jobb is lenne, ha világi testvéreinknek inkább semmiféle sejtelme se volna a teológiáról, mintsem, hogy a fentebb jelzett *félszeg* felfogást vallják. De az első baj az, hogy van fogalmuk róla és pedig századok óta meghaladott, rossz és rossz útra vezető fogalmuk. A második és nagyobb baj pedig ott van, hogy a kálvinizmus természete megköveteli öntudatos hiveitől azt, hogy vallásukat ne csak kedélyileg birtokolják, hanem azt teljes világ- és életösszefüggésében is látva, védeni és érvényesíteni is tudják a világnézetek és erkölcsi irányok létharcában. Ez pedig föltételezi, hogy a kálvinista ember a teológiában legalább annyi általános tájékozottsággal birjon, mint amennyit a mai átlag művelt ember nélkülözhetetlennek tart magára nézve a természettudományok ismeretéből. A teológiai tudatlanság abszolút foka tehát, sajnos, arra a tényre mutat reá, hogy a kálvinistákból is hiányzik a lelki és szellemi élet iránti érzék és vágyódás, s nem érzik szükségét annak, hogy öröklött szégyenletesen tudatlan balvéleményüket a teológia felől jobb és igazabb meggyőződéssel cseréljék fel. Ugy kell lennie, hogy abban a megnyugtató véleményben élnek, hogy a teológiában századok óta nem történt semmi változás. De ez nem akadályozta őket abban, hogy a református egyháznak presbiterei és főgondnokai legyenek. Abban sem, hogy a lelkészképzés tanítási anyagába szuverén felsőbbiséggel kritizálva a nem ismert teológiát, mindeféle nagybirtokosi bölcseséget belepréseljenek. Nemrégén egy főúri család sarja beiratkozott a teológiára. Arra a kérdésre, hogy mi ezzel a szándéka, azt válaszolta, hogy lehetetlennek

tartja őseinek eljárását, akik státuskurátorai voltak az egyháznak minden teológiai tudás nélkül. Mivel tevékeny részt akar venni az egyház életében, öntudatosan akarja ismerni az azt életető lelket. Ehez nem kell kommentár, ezt csak mementoként kell odaállítanunk világi testvéreink elé. A teológia *hagyományos* és ma is existáló félszeg fogalma szerint olyan tudomány, amely Istenől és az isteni (szent) dolgokról tanít, tehát Isten lényegét, tulajdonságait, kijelentéseit, csodáit, valamint az Istennel való érintkezés intézményeit és módjait ismerteti és tárja fel. Olyan tudomány tehát, amelynek tanszcendens, irracionális, érzékfeletti tárgya van. Az ilyen teológiának mintája a középkori skolasztikus teológia, amely ezt a felfogást ki is fejezte és igényelte. De hogy egy ilyen, nyilván valamely vallásos közösség hitbeli meggyőződéseit logikai rendszerességgel előadó disciplina tudománynak legyen tekinthető és hitelében szilárdul megállhasson, ahhoz annak szándékos elszigetelése szükséges a szellemi élet minden más területétől, továbbá egy olyan tömeghitben kell gyökereznie, amelynek esze ágában sincs kételkedni s végre valamely uralkodó és vezető társadalmi hatalomnak, így az egyháznak tekintélyére kell támaszkodnia, amely maga bírja és garantálja, mint az isteni kijelentés letéteményese, tanainak megfellebbezhetetlen igazságát.

Ezek a feltételek azonban a tudományos szellem ujkori kibontakozása rendjén mind elestek, vagy megszűntek a tudomány ismérvei lenni s a modern tudomány a kételkedő vizsgálódás, a tekintélymentes igazság s az egyetemes összefüggések jegyében alakult ki. A teológia ebben a régi formájában megszűnt tudomány lenni. Régi tanainak s módszerének simminemű tudományos hitele és értéke nincs többé.

A modern kor természettudományos gondolkozása, amely lassanként a tudomány fogalmát és jellegét szinte monopolizálta a természettudomány számára, háttérbe szorította a szellemi tudományokat általában és a teológiát különösen is. Ez azonban nem akadályozta s nem akadályozhatta meg a teológiát abban, hogy a többi szellemi tudományokkal együtt a részvét-

lenség és közöny sötétjében is tovább fejlődjék és alkalmazkodjék a szellemi élet haladó kívánalmaihoz. Mivel ez a fejlődés a közfigyelem sugarából kiesve, a sötétben formálódott, a közvélemény nem is vette észre azt s előtte a teológia ma is csak a régi, hagyományos értelmében áll s mint ilyen, hitelétvesztett és felesleges maradványként szerepel, — holott a teológia történetében ép olyan óriási és csodálatos megfordulás zajlott le, mint az egész szellemi élet összes többi területein is s a zajos természettudomány háta mögött a teológia csendesen átalakult *vallástudománnyá*. Hogy a teológia vallástudomány, ez az egy rövid tétel világfordulást jelent a teológia történetében. Ez azt jelenti, hogy a teologia tárgya többé nem Isten, hanem a *vallás ténye* maga, az emberi szellem vallásos élete. Többé nem az a fontos, hogy *mit tanít* a vallás, többé nem lehet elszigetelni a teológia területét a keresztyénség egyik vagy másik történeti alakulatának „egyedül idvezítő” dogmáira, a cél többé nem is az, hogy akármiféle dogmát *igazoljunk*, hanem a vallás jelenségei és tanai is illusztrációivá lettek egy mögöttük álló *reálitásnak*, amelyből származtak s amely a vallás maga, mint történeti és lelki tény. Ennek a tapasztalati, *emberi* ténynek lett magyarázatává a teológia, a vallástörténet, valláslélektan és vallásfilozófia ágaiban. A teológiának ez a Schleiermacher Friedrich-től kiinduló modern koncepciója termelte ki különösen a német tudományos teológia munkájában azt a gazdag rendszert, melyben a bibliakritika, az egyháztörténet, az egyetemes összehasonlító vallástörténet, a valláspszichológia, a vallásfilozófia, a hittan és etika résztudományaiban egy hihetetlenül nagy és kimeríthetetlenül dús élet és kultúra képe tárult az ember elé. A vallás világ- és életformáló hatalmas reálitása nyert ebben a koncepcióban fedhetetlenül tudományos igazolást. Szinte napjainkig tartott ennek az óriási tudományos irodalmat produkált és a külföldön a közvéleményt is hatalmasan foglalkoztató vallástudományi teológiának uralma, míg a magyar közvélemény angyali ártatlansággal szendergett abbéli nyugalmaiban, hogy a teológia elavult hülye-

ség. Talán a Strauss Jézus életének, meg a Renan könyvének hallatára horkantott egyet-egyet, de aztán szépen átfordult a másik oldalára.

Miközben pedig a magyar kálvinista intelligencia így minden emocio nélkül napirendre tért a vallástudomány felett s az kiesett az életéből, mert erősen lefoglalta őt a hazai zsidókultura szédítő termelésének habzsolása, a teológia ismét csendesen átfordult *harmadik* korszakának újjászületésébe. És ezt megszegyenítésül írjuk ide: ez a harmadik stádium a külföldet megelőzve, *magyar kálvinista* tudós munkájában villant meg először: a Ravasz László Homiletikájában. Azóta a külföldön is, magyar teológusok közt is, Budapesten és Kolozsvárt is különféle kiindulási pontokból, de egy lélekkel alakul ki a teológiának a *vallástudománytól független* koncepciója. A vallástudomány lehetséges, jogosult, szükséges, megvalósítható, önértékű tudomány, de *nem teológia* és semmi esetre sem a teológia. Sőt nem is érinti a teológiát. A teológia mivoltát a Ravasz László által „gyakorlati teológiának“, „az egyház élettanának“, a „vallás politikájának“ nevezett s még csak csirázó tudományban kell keresni. A teológia az élő és megelevenítő Ige tudománya, amely a Biblia és az Egyház tudományosan megismert tényeit egy új szempont alatt nézi és vizsgálja: mint olyan kifejezéseket, melyeknek burkában a *mai ember* életét hatalmasan átformálni, újjáteremteni, gazdaggá és erőssé tenni s megszentelni hivatott és képes *értékek* rendszere rejlik és éppen ennek a vallásos értékrendszernek a kibontása, megragadó elénkállítása s az egyház élettevékenységeiben való építésre előkészítő elágaztatása a teologia tudományos feladata. A teologia belépett az *építő teologia* tudományos koncepciójának jegyébe. Ehhez a tudományhoz a vallástudomány csak anyagot adhat és segítő tényező lehet, mikor az emberileg megértett vallásos tények megtisztított ismereti képeit nyújtja, de sem a Biblia, sem az Egyház lelki realitásának *átértékeléséhez* nincs kulcsa. Éppen ez a teologia dolga. A teologia a bűn ellen vivandó szabadságharc *haditervét* és a felépítendő Istenországa *tervrajzát* adja

mindazokkal az elméleti ismeretekkel, amelyek ehhez a harchoz és építéshez nélkülözhetetlenek. A teológia *gyakorlati dogmatika és pedagogia*.

Kálvinizmusunk igazvoltának egyetlen EGYHÁZ objektív mérővesszője az eddig elmondottak szerint is csak egyéni hitélményünknek öntudatos *összefüggése* lehet a keresztyénség történetileg határozottan megállapítható lényegével. Ez a lényeg a történelemben *kibontakozó, fejlődő* tartalomban mutatkozik s ennek a fejlődésnek egyetlen hivatott és kétség nélkül biztos hordozója a *történeti keresztyén egyház*, még pedig összes alakulataiban és fejlődésének egészében. Hogy a saját élményünk mennyiben keresztyénség, az csak az *egyházzal* való személyes összefüggésünk és öntudatos kapcsolatunk alapján tisztázható akár a magunk, akár a mások számára. Ez nem azt jelenti, hogy az egyház akármelyik történeti alakulata kötelezőleg előírhatja számunkra azt, amit hinni kell az átok terhe alatt, mint ránk kényszerített, külső és idegen parancsot, hanem éppen megfordítva azt, hogy az egyénnek kell a saját hitélményét *öntudatos szabadsággal* ráépítenie, összhangba hoznia az egyházi közösségben századokon át öröklődő történeti keresztyénséggel. A történeti egyháztól való önkényes elszakadás a *szekta* ismertető jegye. A szekta magát a történeti egyházzal *szemben* tartja a keresztyénség kizárólagos képviselőjének, tudatosan tépi le magát a történeti egység és fejlődés alapjáról és azt a maga egészében a keresztyénség meghamisításának bélyegzi. De éppen ezáltal veszíti el életformáló erejét s a kultúrával való minden kapcsolatát és lesz világ- és kultúra ellenes, beteg képzelődéssé, mert ellensége a történeti fejlődés elismerésének s az abba való öntudatos beletagolódásnak.

A történeti összefüggés öntudatos elfogadásának döntő fontossága van a vallásos életben. A vallás lelkét csakis az *egyház élő hitében* lehet megtalálni. A keresztyén ember szükséggéppen *egyháztag*, vallása semmiképpen nem önkényes, már eredeténél fogva sem, mert kialakulását a család, a gyülekezet, az egyetemes

egyház, a teológia, a kultúra ezernyi hatása fejlesztette és határozta meg s ezeket akaratlanul is fölszívta magába. Ezek a tényezők pedig a megelőző kor hittudata által voltak befolyásolva, az megint a konfessziók által, amelyeket viszont a Bibliában megnyilatkozó szellem hozott létre s így a történeti összefüggés ténye az egyén hitében már tőle függetlenül is érvényesül. De ezt az összefüggést *öntudatos*sá kell tenni, mert a hit próbáját az életben az fogja megadni, hogy mennyiben van benne elsajátítva a Biblia és a keresztyén tradíció szelleme, azaz a keresztyénség történeti, *egyházi* szelleme.

A katolicizmus álláspontja, amelyet ő kizárólag önmagára vonatkoztat, az, hogy az *egyházon kívül nincs üdvösség*. Ha ezt a megállapítást azzal a helyes értelmezéssel fogadjuk el, hogy a minden felekezetet magábaölelő nagy lelki közösségen, a *láthatatlan* Anyaszentegyházon kívül Istennel való életközösség lehetetlen, mint ahogy nem lehet élete a szőlővesszőnek a tőkén kívül, akkor az igazságot fogadtuk el. A Heidelbergi Káté 54-ik kérdése utolérhetetlen erővel és világossággal mutatja meg azt a közösséget, amelyen kívül nincs üdvösség. Ezen a helyen az Anyaszentegyház maga örök kibontakozásában van szemléltetve, mint a világ kezdetétől a világ végeztéig szakadatlanul folyó *seregyűjtés*, melyet az Isten Fia az egész emberi nemzetégből toboroz, Szentlelke és Igéje által. Ennek a seregnek az az ismertető jele, hogy tagjai az *igaz hitben megegyeznek* s ezek a hitközösségben élő tagok vannak elválasztva az örök életre, ezeket oltalmazza és tartja meg Krisztus. Keresztyén csak az lehet, aki hiszi, hogy ő *ennek* a seregnek élő tagja ma és mindörökké. A kálvinizmusból tehát ki van zárva az a felfogás, hogy valaki *önmagában* és *önmagáért* keresztyén lehessen. Az igaz hitben való megegyezés keresztyén voltának, üdvre való elválasztatásának, a Krisztus oltalmába fogadottságának nélkülözhetetlen feltétele, ha az Ige és a Szentlélek a Kereszt mértéke alatt be nem sorozták a Krisztus *élő seregébe*, elveszett. Ha nincs a seregben, azaz az *egyházban*, nincs a Krisztusban sem.

A kálvinizmus szerint semmi sem az egyénért van, minden, ami van, a látható világ, az emberi történelem, az egyének mind egy *lelki országért* vannak, az Isten uralmaért s enélkül céltalanná és feleslegessé válnának. Ez a lelki birodalom kiterjeszkedik az egész mindenségre, de az a *mag*, amely köré elhelyezkedik, az Anyaszentegyház, a Krisztussal egy élő testet alkotó, elválasztott lelkek közössége. Az egyház korpusz misztikum, a Krisztus teste, melynek élő tagjaiban a Főnek, Krisztusnak akarata él, aki e testnek sarjázó tökéje, életforrása, fundamentuma, szegletköve. S mivel e test minden tagjában ugyanaz a Krisztus él, egyik tag épülése szükségképpen az egésznek épületére van általa. Az a tag pedig, amelyik magát e test egységéből kiszakítja, vagy abban a botor véleményben van, hogy a Krisztussal külön, csak magának való közösségben élhet, vagy elhanyagolja a testvéri közösség ápolását, vagy nem veti magát alá a test közös törvényének, élve megholt.

A kérdés most már az, hogy milyen viszonyban van a *történeti* keresztyén egyház ezzel a *láthatatlan*-nal? A kálvinizmus az egyházat egynek tekinti, tehát nincs két egyház, egy látható és egy láthatatlan, hanem csak egy, szent, közönséges keresztyén anyaszentegyház létezik, amely a történelemben és a mi életünkben látható, egyebekben pedig láthatatlan. A történeti egyház tehát nem ellentéte, vagy különszakított része a láthatatlan egyháznak, hanem annak átmenő stádiuma az örökkévalóságba. Ebben a látható stádiumban a múlt minden ereje él s a jövő minden reménysége munkálkodik. Aki a látható egyházban él, a multak misztikusan felhalmozott hitéből táplálkozik és a jövő átsugárzó erejében növekedik, tehát a láthatatlan egyház életerejének szférájában örökkévalóságban él az idő keretei közt. Ebből következik, hogy a látható egyház és annak egész történeti élete maga is *szent*, mert *küzködő* valósítója annak, amit az egyház eszménye *győzedelmesen* birtokol. Ennélfogva a történeti egyház nyavalyái, gyarlósága, bajai, időnkénti megalkadása és elhalása, egyes ágainak pusztulása, szóval

változásai, melyek történetében mutatkoznak és ismételtelen előállhatnak, nem bizonyítják a látható egyház hasznavehetetlenségét és megdöntésre méltó voltát, még a legsötétebb eltévelyedésekben sem, hanem csak a nagy köteleztetést mutatják: *ecclesia semper reformari debet!* Az egyház egységéből folyik az is, hogy *minden felekezet szent*, azaz amennyiben a történeti összefüggés az egyetemes egyházhoz kapcsolja, mindenik jogosult és hivatott földi képviselője a láthatatlan egyháznak a különböző típusu lelki közösségekben és azok számára. Éppen ezért nincs *egyedül idvezítő* felekezet a többiekkel *szemben*, hanem maga az egységes anyaszentegyház lévén az üdvösség csatornája, minden felekezet a vele való egységnél fogva idvezítő s egyedül idvezítő a *maga* hitvallóira nézve. A maga gondjai alatt élő lelkek számára mindenikben van elégséges erő az idvességre vezetésre. Ebben tiszteljük Isten kegyelmének gazdagságát s ebből a hitbeli meggyőződésből fakadhat egyedül valóságos és termékeny szeretet.

Csak természetes azonban, hogy magunkra nézve más utat, mint a református keresztyén egyházat, az üdvösség elérésére nem ismerünk.

De ha az egyház az üdvösség útja, akkor az is természetes, hogy az embernek *élnie* kell az egyház áldásaival s *élő* tagjának kell lennie, különben ránézve a legszebb és legmagasztosabb elvi megállapítások sem érnek semmit.

Ez vezet át minket a református egyházunk jelenlegi állapotának megvizsgálására.

A kálvinizmusnak az egyházzal való felfogása két olyan sarkponton nyugszik, amely élesen szembehelyezi őt a katolicizmussal. Az egyik az, hogy az egyház *nem üdvintézmény*, hanem *üdvközösség*, nem bírja és adja, hanem csak közvetíti és a közösség ereje által támogatja az üdvösség elérését. A másik az, hogy különös szentséggel felruházott papi hivatalt nem ismer, a lelkipásztor nem természetfeletti szentséggel felruházott lény, hanem a közös hitben élő testvéreknek *egyike*, aki a gyülekezet megbízásából és belső elhivatottsága alapján szenteli életét a hívek pásztorlására. A magyar

kálvinizmust nem lehet azzal vádolni, hogy az egyháznak katolikus értelmezésére hajlott volna vissza, de igenis lehet azzal, hogy az egyházat szintén intézménynek és nem közösségnek minősítette és pedig egy még sokkal rosszabb, mert hitetlenebb álláspontból *jogi és politikai* intézménynek. Azzal szintén nem lehet vádolni egyházunk tagjait, hogy a papi hivatalt természetfeletti szentségként tisztelték, de azzal igenis, hogy a lelkipásztorságnak *hivatalnoki* jelleget tulajdonítottak s ezzel a választ a pap dolgává deklarálták, magukat passzív szemlélökké tévén az egyházban, vagy csak az akadékoskodás aktivitását vállalva. És ezzel a mi egyházunk arra lett kárhóztáva, hogy lassan, de biztosan elpusztuljon.

A nagy világváltozás előtt közvetlenül teljes me-revségben ki volt alakulva az *intézményes egyház* élet-telen bálvány, az állami élet kereteiben és oltalma alatt. Az intézményes egyház nem testvéri hitközösség, hanem jogi szervezet, hivatalnokilag vezetett gépezet, amely egy hagyományos és törvényesen elismert alkotmány, törvények, szervezet, hatóságok, intézmények, közigazgatási és fegyelmi faktorok, kényszerű adórendszer, nyilvános iskolák és államsegélyek összessége. Egy kis állam az államban, bár többé nem ellene, hanem hives árnyékában kvietálva. De *mi célból?* Mire való e szervezet? Ez volt a nagy kérdés. Hogy a Krisztus egyháza mire való, azt tudjuk. De arra a célra az intézményes egyháznak ez a nem hitbeli, hanem jogi alapon álló szervezete nem alkalmas, sőt hátrányos. A magyar református egyház tehát úgy oldotta meg a maga létjogának kérdését, hogy ő egész berendezkedésével és imperiumával a *nemzeti élet kulturális tényezője*. Egének két uralkodó plánétája, legtündöklőbb kettős csillagzata a nemzeti érzés és a világi műveltség szeretete, az egyház tehát nemzetfentartó és tanító intézmény, szent és sérthetetlen *iskolaegyház*.

Távol áll tőlünk, hogy ennek a felfogásnak és az ebből fakadt szolgálatnak értékét le akarnók becsülni. Mi is valljuk, hogy az egyház kulturális és nemzeti tényező is. De csak akkor, de csak az által, hogy min-

denekfelett a Krisztus egyháza. A végzetes baj azonban ott volt, hogy az intézményes egyház a maga létjogát és szükségességét *kizárólag* nemzeti és kulturális feladatában látta és igényelte. Hivatalos szervezetével mindenestre jelentős tényezője lett a nemzeti öntudat erősítésének, kitűnő iskoláival mindenestre nagy szolgálatokat tett a világi kultúrának, de *egyebet* nem is igényelvén, nem is bírván, *egyház* és reformátusság üres céger lett csupán rajta s ha esetleg egy szép napon más céget vett volna magára, szervezete és autonómiája által akkor is ugyanazt a munkát végezhetne volna, eltekintve a névhez fűződő tradíciók színezőerétől. Minden nagyítás nélkül, tapasztalatokra hivatkozva mondhatjuk, hogy az egyháznak igen értékes tagjai csupán kegyes szólamok tradicionális mázának tekintették mindazt, ami még vallásos jelleggel bírt az egyházban s talán türelmes mosollyal, de szívből várták azt az időt, amikor azt is levetkezheti magáról munkája határozott előnyére. Mivel tanárait mind az állami egyetem nevelte, mivel állami intézetekből kikerült tanítók minden további feltétel nélkül lehettek református iskolák tanítói, mivel világi tagjaival a konfirmáció után először a presbiteri és főgondnoki székekben s a zsinati atyák soraiban találkozott s mind-ezeknek abszolúte semmi hitbéli feltételt soha ki nem kötött, lehetetlen volt más eredményre jutnia.

Csakhogynak ennek a következményei végzetesek lettek reánk nézve. Az emberi lélek ősi sóvárgását az isteni élet után, kiolthatatlan szomját a maga örök sorának megoldására, égő vágyát a szentség és az igazi szeretet után nem lehet pótolni, megcsalni, elnémitani, eltakarni és kiirtani sem a nemzeti frazeologia virágaival, sem a világi kultúra csillogó vívmányaival. Jőnek tragikus idők, mikor a lelkek lerázzák magukról ezt az aranyfüstöt és meglátva magukat siralmas nyomorukban, maradandó és lelküket átható javakért sirnak lelki Édesanyjukhoz, a Krisztus Egyházához. A tragikus idők eljöttek, a gyermekek sirva kérték a lelki kenyeret és az Édesanya kifosztva s tehetetlenül állott előttük. Nem volt kenyerre, amit adjon. S megindult

a Kegyelem megváltottjainak éhes rohama oda, ahol kínáltak valamit: a katolicizmus, a szekták és a spirítizmus karjaiba. Megbosszulta magát az intézményes iskolaegháznak az a hitetlen politikája, hogy a *lelkipásztori* munkát a tanítói munka alá rendelte, háttérbe szorította és lebecsülte.

Kétségtelenül az egész korszellem hibája volt ez, de az egyházat az a vád terheli, hogy behódolt ennek a korszellemnek s mikor a maga *igazi* szolgálatának órája ütött, immár képtelen volt annak eleget tenni.

A jelenlegi válságos időben azonban az intézményes egyház órái meg vannak számlálva. Ezzel a koncepcióval tovább élni nem lehet. A magyar református egyház számára elérkezett az utolsó alkalom, hogy *élő, lelki egyházzá* legyen. Lelkipásztorai és hivei együttesen kell hozzáállásanak az új reformáció munkájához. Ki kell mondanunk a jelszót: az *egyház egyház!* Jövőjét győzhetetlen fundamentumra, a Krisztusra kell alapozni. Az egyház nem ott van, ahol a pecsétnyomója, az aktaszámai, a levéltárai, a hivatalai, a hatalmasságai és a falai kevélykednek, hanem mindezek ott lesznek szükség szerint, ahol a *lélek, a Krisztus* maga lesz. Ahol az *élő* egyház van, ott zsoltárok zengenek a csordultig telt szivekből, ott imádkozó lelkek dolgoznak, ott a lelkek összetörnek a bűn alatt és újjászületnek hit által a Kegyelem karjain, ott a Biblia mindennapi lelki kenyér, amely nélkül nem lehet élni, ott éltető Igét hirdetnek és élettel termik meg gyümölcseit, ott Krisztus evangéliumát plántálják gyermekek és ifjak szívébe, ott lelki orvost keresnek és találnak a beteg lelkek, s ott szeretet munkálkodik. Ez az egyház a történeti kálvinista egyház, a találékony lelki egyház, mely mindig tud utat kapni a szivekhez és Istenhez. Ezen az élő egyházon nem egyszerűen külső máz az evangélium, hanem a lelke minden tevékenységének. Ez a lélek megszabja és áthatja az egyház kulturális és nemzeti feladatait és megszenteli a nemzet és kultura szeretetét. Ennek az egyháznak meg van az *intézményteremtő* ereje is s a maga céljainak elérésére megtudja alkotni benső szükségéből, külső kényszer nélkül a maga szervezetét. Csak

kell, hogy egyházunk levetkezze intézményes gögjét, merevségét, tunyaságát és hitetlenségét és helyezze bizalmát a Szentlélek hatalmába. Mivel a mi bűnünk az, hogy bizalmatlanságunkkal megszőmörítettük és megoltottuk a Szentleket, most már vállanunk kell a hit hősiességének kockázatát, mellyel teljes existenciáját félelem nélkül a Lélekre támasztja.

Es kell, hogy az egyházban egyetemessé legyen a lelkipásztori szellem. Az egyetemes papság nagy kálvinista igazságát egyszer már teljes komolysággal kell vennünk. A vallás nem a pap dolga, mert mindenki pap és ez azt jelenti, hogy tanító, tanár, presbiter és egyháztag csak akkor ér valamit az egyházban, ha a rábizottakat az igaz hitből fakadó, magát odaszentelő lelkipásztori szeretettel és krisztusi indulattal gondolja.

De az élő egyháznak a méltósága és a hatalma is megvan, noha az nem intézményekben gyökerezik. Az eddigi kálvinista egyház a méltóságát és hatalmát jogi szankciókban kereste. A lelki egyháznak ennél félelmesebb és szentebb hatalma van: a *kulcsok hatalma*, amelyet Krisztustól nyert, de amelyet elhanyagolt, elfelejtett és eldobott magától. A Heidelbergi Káté 83-ik kérdése megállapítja, hogy a menyország kulcsai, melyek az egyház kezében használatra vannak, az evangélium prédikáltatása és az egyházi fenyték. Ezekkel a menyország a hívőknek megnyitvatik, a hitetlenek előtt bezáratik. Az egyház kezében az a legnagyobb lelki hatalom van tehát, mellyel Isten nevében és erejével elvezeti a hívőket az üdvösségre, de ugyanakkor a hitetleneket kizárhatja ebből és lelki halálra vetheti.

Az igehirdetés hatalmát itt, ahol elsősorban nem lelkészekhez szólunk, most nem érintve, az *egyházfegyelem* kérdésére hívjuk fel a figyelmet. Csak szomoruan természetes, hogy ha egy egyháznak nincs kifejezett hitvallási alapja, az komoly lelki fegyelmet sem gyakorolhat hivei felett. Egyházunk törvényei ugyan említik a hithűségbe ütköző vétségeket, de annak megállapítása csak ad hoc mérlegelés dolga volt a kizárólagos mérték hiányában. Így nemcsak megeshetett, de szinté elismert gyakorlattá lett egyházunkban a tétlen elné-

zése, gyakran még presbíterek életében is olyan vétségnek, amelyek aztán egyházunkat fegyelmetlen, komolytalan, tekintély nélküli és semmibe se vett vendégfogadóvá alázták, amelybe mindenki beléphetett, mindenki csinálhatott, amit tetszett és otthagyhatta, amikor akarta. Szabad volt benne nem hinni, magukkal kérkedni, nem áldozni, éktelen étellel fertőzni, szabad volt reverzálist adni, más felekezetek templomát és szokásait gyakorolni, egyszóval minden szabad volt. De mindez azt mutatta, hogy az egyház megszűnt egyház lenni. Az oka is nyilvánvaló: az egyház attól félt, hogy ha rendet és lelki fegyelmet teremt, hívei elhagyják és a statisztikára dolgozó ellenfélhez csatlakoznak. Ezzel szemben bátran le kell számolni azzal, hogy az élő egyház legelső lépésének a legkomolyabb egyházi fegyelem helyreállításának kell lennie. Az Isten kegyelmének, a tiszta Igének, az egyedüli Közvetítőnek, a valódi szent Sakramentumoknak, az Üdvösség bizonyosságának megtisztított, könnyel, vérrel megmosatott Egyházában ékteleneknek helye nincs. Mindent, amiért élni érdemes, ez az Egyház ad a lelkeknek s akik ezeket az isteni ajándékokat nem igénylik, vagy megvetik és megtagadják, kivágandók a gyülekezetből, mint rothasztó mérgek.

Még ha százezer névleges tagot veszítene is el az egyház, akkor is nyert, mert megmaradó igazi hívei a gaztól szabadon építhetnék tovább az élő egyházat és méltóvá tennék Krisztus menyasszonyát a Vőlegényhez, Kétségtelen, hogy a komoly fegyelem lelke csak a hitbeli megújulásból fakad, de ha egyszer az egyház tagjai öntudatára jutnak kálvinizmusuknak, azonnal hozzá kell nyulniok a menyország e kulcsához és a ki-rekésztés hatalmát törvénnyé kell tenniök az egyházban, a legszigorúbban szabván meg a visszafogadás feltételeit. A Jugoszláviába szakadt maroknyi magyar református egyház bátor példával jár elől ebben s Erdélyben is a legkomolyabb előkészületek történnek az egyházfegyelmi törvény megalkotására. Pedig ezeknek az egyházaknak a lélekszám megőrzése fontosabb, mint a magyarországinak. De úgy látszik, rájöttek arra, hogy

az egyház ereje nem a sokaságban van, hanem a lélek hatalmában. Különben is kétségtelen, hogy a megfegyelmezett és megtisztított egyház vonzóbb és kívánatosabb a megfertőzőtnél s a szigorú fegyelem legfennebb átmenetileg apasztaná a lélekszámot, utóbb egész bizonyosan arra vezetne, hogy forró és erős szeretettel láncolná magához hiveit, akik legnagyobb áldásait éppen fegyelmező szeretetén át éreznék meg egy egész nemzedék életerejének, szellemi és erkölcsi tökéjének hatalmas megduzzadásában. Az emberi lélek úgy van teremtvé, hogy tartósan és véglegesen csak ott tud berendezkedni, ahol életének mély tartalmat adó eszmény, életrend és kötelességek szigorú karjai ölelik egy megmenteni akaró szívhez s ahol tőle hősiességet, önmegtadást és önfeláldozást kívánnak. Minden fegyelem nélkül sőt éppen azért elfordult lelkében az egyháztól az emberek nagy tömege, mert semmit se kívántak tőle és hagyták elernyedni a lelkét. Az élő egyháznak hősiességre kell hívnia tagjait és a Kereszt isteni vonzóerejével kell őket életreráznia, hogy hatalmas szenvedélyt ébresszen bennük és alkalmassá tegye őket az Egyház áldásainak átélésére. Oda kell jutnunk, ahová a macedóniai gyülekezetek jutottak egykor, hogy „sok könyörgéssel kérték Pál apostolt, hogy a szentek iránt való szolgálat *jótéteményébe* és *közösségébe* fogadja be őket.” (II. Kor. 8. 4) Majd ha ez az érthetetlen csoda természetes lesz a mi egyházunkban és a lájbizsebből bőven kitelő egyházi adóért káromkodva veszekedő atyafiak *erősen* fognak *könyörögni* azért, hogy engedjék meg nekik *önkénnyt mindenüket* odaadni az egyházért és első sorban önmagukat, akkor a magyar kálvinizmus nem lesz messze az Isten országától.

És ez egyszer meg is lesz, de hogy meglehessen, ahhoz mindenekelőtt a fegyelem által kell a lelkeket nevelni.

A fegyelmetlenség és széthullás nagy mértékben jelentkezett egyházunk *kultikus* életében is. Valahogy a kálvinizmus jellegéhez kezdtük számítani azt is, sőt néha talán nem minden büszkeség nélkül, hogy nekünk nincs kötelező formákba szorított, parancsolóan előírt

és egyöntetű liturgiánk, istentiszteleti rendünk. A keresztény szabadság megvalósulását üdvözlöttük abban, hogy az istentiszteleti formák vidékenként és gyülekezeteként szabadon tenyészhettek. Érdekes látnivaló volt aztán, mikor az egyik vidékről való református hogy-hogynem betévedvén egy másik vidék valamelyik református gyülekezetének istentiszteletére, a legnagyobb izgalmakat élte át amiatt, hogy folytonos meglepetésekben volt része a leülés és felállás esélyei körül. Ő maga mindig akkor ült le, mikor mindenki felállott, s riadtan pattant fel, mikor mindenki leült. Hogy aztán az Urvacsora kiosztása körül minémű csodálatos változatok hozhatták zavarba a jámbor jövevényt, arról jobb hallgatni, nehogy akaratlanul a humoreszk műfajához tévedjünk.

Ez a dicső szabadságunk egyike a legszegénylethebb dolgainknak. A kultusz arravaló, hogy *állandó* formákat adjon az Istennel való lelki találkozásnak, amely az Ige által történik meg. Még az emberekkel való találkozásnak is megvannak a maga szabályai, amelyeket nem lehet az érintkezésben figyelmen kívül hagyni. Mennyivel inkább kell hogy *méltó* keretei és szabályai legyenek az Istennel való találkozásnak. De ennél a lelki találkozásnál a formák nem is másodrangúak, mert azok teremtik meg azt az érzelmi légkört, amelyben a lelki reálítások megtapasztalhatókká lesznek. Mivel ezek a formák szükségszerűen fakadnak az illető vallásos typus lelkéből, azért azok nem is lehetnek önkényesek, mert a kálvinizmus természetének megfelelőeknek kell lenniök, különben ennek a typusnak tartalmát és áldásait nem tudják közölni. És végre a kultusz a vallás tartalmának *művészi* kifejezője s mint ilyen, a művészet törvénye alá esik, amelyet hatékonyságának kára nélkül nem mellőzhet. Mindezek az igazságok szükségszerűvé teszik az egyetemesen kötelező, egységes és formáiban kötött református liturgia megalkotását, amely egyik nélkülözhetetlen és hatalmas faktora az *öntudatosságnak* is. Az egységes kultusz hatalmas kötelékké válik az egyházban, amely érzelmileg érvényesíti a közösség, egység, testvériség és elszakít-

hatatlan együvé tartozás öntudatát.

De a kálvinizmus természete parancsolólag előírja azt is, hogy egy ilyen kultuszi öntudat és liturgikus rend milyen alapelvek érvényesítésével valósítható meg. Ezek az alapelvek azt is megszabják, hogy a kultusz művészi követelményei milyen mértékben és minőségben juthatnak benne kifejezésre. Aki a kálvinizmus lelkét ismeri és annak törvényeit vallja, az nem fog oktalánul a katolicizmushoz fordulni mintáért a kultusz művészi elemeinek megállapításánál. A katolicizmus eljárása a szellemiek érzékitése s ezért kultuszának minden vonatkozása és mozzanata ennek szolgálatában áll, művészileg *ábrázolja* azt, amit közel akar hozni a lélekhez. A kálvinizmus eljárása ellenkezőleg az érzékiek szellemivé tétele, tehát kultuszának művészisége sem külsőségekben, hanem a lelki folyamatok *drámai* szimbolizmusában, a résztvevők *aktív* lelki tevékenységeinek rendjében áll.

Ebből következnek a kálvinista kultusz alapfeltételei, melyek mind azt célozzák, hogy az istenitisztelet központjában álló igehirdetést, amelyben az Istennel való meggyarapodás lelkileg megtörténik, minden egyéb kultikus mozzanattal bekeretezzék, kiemeljék, arra előkészítsenek, abban elmélyedésre indítsanak, annak hatását állandósítsák és az életbe átlendítsék. E cél elérésére a liturgiát az istenitiszteleti típusok mindenikben *gyülekezetivé* kell tenni. A kálvinizmus ugyan ismeri és megkívánja a magános áhítatot is, az imádsággal és a Szentírással való foglalkozás csendes óráit, továbbá a családban és a templomon kívül tartott vallásos aktusok és összejövetelek tartását, amelyeknek formája egészen közvetlen és szabad, de ezeket nem számítja a kifejezetten *gyülekezeti* kultuszhoz, amely az *egész* vallásos közösség nyilvános és ünnepélyes találkozója Istennel. Ilyen, az egyház által szabályozott és vezetett istenitisztelet nem lehetséges a *gyülekezet aktív kultikus részvétele* nélkül és a *templomon kívül*. Tehát nemcsak a hétköznapi, vasárnapi és ünnepi istenitiszteletek, hanem a keresztselés, konfirmáció, esketés, temetés végzése sem engedhető meg másként, mint

a gyülekezeti kultusz formájában. Nagyon kivételes esetekben, amikor a gyülekezet *nem lehet* jelen, megengedhető ezeknek gyülekezeten kívüli végzése, de még ilyenkor is feltétlenül szükséges követni a liturgia egységes formáját, megállapított alkatrészeit (bűnvallás, hitvallás, fogadalom, eskü, szólamok, áldás stb.), kötött és ide-oda szabadosan nem változtatható rendjét, menetét és alakját és itt is meg kell követelni a hivek tényleges, kultikus részvételét (pld. a hitvallás hangos szóval való felelését.). A gyülekezetben pedig oda kell hatni, hogy a lelkek foglalkoztatva legyenek és maguk is végezzék a kultuszt, ne csak hallgassanak, ábrándozzanak, ásitózzanak vagy aludjanak. Csak így lehet helyrehozni azt a szörnyű pusztulást, amelyet liturgiánk gyülekezetnélkülisége, kötetlensége, művésziatlensége és racionalizmusa végzett s amelyek miatt mármár odajutottunk, hogy istentiszteletünk a lelkipásztor és a kántor álmos közönnyel hallgatott monológjaivá és szólóivá sülyedt, a néma gyülekezetre minden hatás nélkül maradt s provinciális vadhajtásaiban művészietlen és izléstelen burjánzásba vezett.

A gyülekezeti istentiszteletben a vezető és kezdeményező szerep a lelkipásztoré, de a tudatos és aktív részvétel a gyülekezeté. Ezt a kölcsönösséget kell kifejeznie a kultusz drámaiságának, amely az egység, kekség, kompaktság és tagoltság művészi törvényei alatt áll. Végre természetes, hogy a kultusznak tartalmilag a tiszta kálvinizmust kell érvényre juttatnia, úgy az igehirdetésben, mint az éneklés, imádkozás, bűn- és hitvallás aktusaiban, melyek közül minél több *kötött* alkatrész kívánatos.

A gyülekezet tagjainak a kultuszban való személyes és aktív részvétele maga után vonja azt, hogy az istentiszteletben, a közös hit és testvéri egység kebelében való lelki épülésük nem marad gyümölestelen és meddő az életre nézve s hogy az egyházban való tevékeny részvételük nem szorítkozik csupán a templom falai közé. A kultuszközösség igényli, követeli és magával vonja az életközösséget is, az egyház tagjainak az egyház *munkáiban* való tevékeny részvételét.

Már többször említettük azt a félszeg és eredményeiben annyira szomorú közgondolkodást, amely szerint az egyház munkái kizárólag a lelkipásztor dolgai. Ez azt mutatja, hogy az embereknek fogalmuk sincs egy tevékeny, szervezett és hatékony egyházi életről, amelyet a kálvinizmus akar megvalósítani.

Az egyházat két, Isten Szentlelke által áthatott erő élteti: a *hit* és a *szeretet*. Az egyház tehát nem lehet csupán a konfesszionális és kultikus közösségben megnyilvánuló hitközösség, hanem ebből kifolyólag és ugyanakkor szeretetközösségnek is kell lennie. A szeretetközösség pedig *munkaközösséget* jelent, *közös munkát* az Isten uralmáért az élet minden terén és viszonylatában.

Még a legkitünőbb lelkipásztori tevékenység esetében sem lehet azonban elképzelni ilyen egyházat a tagjainak odaadó, a pásztort követő és támogató, az ő munkáját megsokszorozó és gondjait megosztó munkája nélkül. A kálvinizmus tiltakozik az ellen, hogy az egyház ténykedését beszorítsák a templom falai és a lelkipásztor egyéni ténykedései közé. Az Ezékiel által látott, templomból kifolyó víz, amely megtermékenyíti a földet egészen a tenger partjáig, melybe beleszakad, találó képe annak, amit a kálvinizmus akar elérni az életbe átömlő hit által. A *szeretetmunkásság* óriási területét nyitja meg hivei előtt, hogy az egyház vezetése alatt fölvegyék a gyermekek, ifjak, betegek, bűnösök gondjait.

Ezen a helyen nem kívánom ennek a már óriási munkaterületnek és munkaszétágazásnak sem a tartalmát, sem a módjait részletezni. Itt csak *öntudatosítani* akarom azt, hogy a kálvinizmus szellemében elképzelhetetlen olyan egyháztagok létezése, akik akár a maguk gyülekezetében, akár az egyház egyetemében szeretetmunkásságot nem folytatnak.

A történeti körülmények úgy hozták magukkal, hogy abban az időben, mikor az egész protestáns egyház megfélekedezett erről a nagy missziójáról, a *pietizmus* volt az a reform mozgalom, amely erre szóval és tettekkel figyelmeztette őt.

A pietizmus szellemében és eredményeképen jött létre a keresztyén szeretetmunkásságnak az a typusa, amelyet alapítói és munkásai *belmisszió*nak neveztek el. Ez a név aztán annyira általánossá lett, hogy ma már ezzel illetik az egyházban folyó mindazon munkákat, amelyek a lelkipásztor hivatalos funkcióin tul, általa is végezve folynak.

Ezen a helyen, ahol kálvinizmusunk öntudatossá tételét akarjuk munkálni, épen ebből kifolyólag tisztáznunk kell a belmisszió és az egyházi szeretetmunkásság történeti viszonyát.

A belmissziót az a tapasztalás hozta létre, hogy az egyházban a megkeresztelt, de csak névleg keresztyén lelkek nagy tömege él, akiket az egyház maga nem tud, nem képes elérni a maga hivatalos és intézményes módjai által. Így az egyház lassanként belül elpogányodott, tagjai nagy részében hitlenné vált és így *missziói területté* változott, melyet a keresztyénség számára ujából meg kell hódítani térítés által, akár csak az egyházon kívüli, külmissziói terület pogány népeit. Miután erre maga a hivatalos egyház képtelen, *önként vállalkozó* munkásokra, laikus keresztyénekre van szükség, akik a krisztusi szeretet lelkétől indítatva az egyház számára, de az *egyháztól függetlenül*, szabad szervezetek által megkeresik és visszahozzák azt, ami elveszett. A belmisszió vallja önmagáról, hogy célja saját magának feleslegessé tétele, mert munkája csak addig tart, amíg az egyházon belül minden lelket megtérített s így az egyházat krisztianizálta, eredeti céljához visszavezette.

Senki sem lehet olyan botor és hálátlan, hogy kisebbitse vagy letagadja a belmisszió hőseinek, a nagynevű és névtelen hősöknek óriási szolgálatait és áldott eredményeit, melyekkel a Krisztust dicsőítették.

De az is bizonyos, hogy mindazzal, amit tettek, csak azt tették még nyilvánvalóbbá, hogy ezt a munkát *magának az egyháznak* kellett volna és kell végeznie, mert ez az ő legszentebb, legsajátosabb feladata, legbensőbb hivatása és egész szervezete és összes intézményei *ezért* és nem egyébért vannak s főleg *ezért* vannak

az egyház *elő tagjai* maguk.

A kálvinizmus tisztelettel fogadja el a belmisszió megszégyenítő leckéjét, de miután rácbredt feladatára ebből a leckéből, öntudatosan helyteleníti a belmisszió *elvi indokolását*. Kálvinista álláspontonról lehetetlen elfogadni egy, az egyházban folyó, de az egyáztól független szeretetmunkásságnak még a gondolatát is, *mihelyt az egyház a maga hivatását munkálni kész és képes*. A szeretetmunkásság mindig *önkéntes* ugyan abban az értelemben, hogy arra nem külső kényszer, hanem az élő Isten maga indítja a lelkeket, de viszont az isteni indítás által a legmagasabb értelemben vett *kötelesség* is. És pedig *minden egyháztagnak* kötelessége. Tovább menve ez a kötelesség nem a *kereszténynek* kötelessége a *pogánnyal* szemben, mert mihelyt az egyházon belül vagyunk, pogányokról beszélni nem lehet és nem szabad, hanem a *hittestvérek* kötelessége szenvedő, tévelygő, szeretetre szorult *hittestvére* iránt. A megkeresztelt kálvinista semmiképen sem lehet többé pogány, még ha jelenlegi elestőben rosszabb is egy jobb-fajta pogánynál. Az egyház sohasem lehet külmissziói területté, akkor sem, ha ezt azzal akarják enyhíteni, hogy *belmissziói* területnek nevezik. Kálvinista felfogás szerint a szeretetmunkásságra való *önként vállalkozás* abban a pillanatban kezdődik és akkor *szükségképpen kezdődik*, mikor az egyháztagnak *öntudatos* egyháztaggá lett. Ennélfogva olyan értelmű *szabad szervezetek*, amelyek az egyháztól való függetlenségükben *maga az egyházat pótolni és a saját munkájából a saját területén kizárni* alkalmasak, vagy törekvők, a kálvinista egyházban megengedhetetlenek. Minden szeretetmunkásságnak egyedüli *vezetője, irányítója, szervezője, számadója és ellenőrzője* csak maga az egyház lehet. Nem szabad azonban az egyházat összetéveszteni és egynek venni a pappal. Az egyház a *gyülekezet*, mely minden jognak és kötelességnek forrása, birtokosa, mely *önként* s mely maga dolgozik önmaga építésén megbizottjai és tagjai által.

Mindenképpen indokolt és szükséges tehát, hogy a belmisszió nevét, ha az csak a legkisebb mértékben is

félreérthető, felcseréljük a szeretetmunkásság nevével s mivel az egyházban folyó valamennyi munka forrása és lelke csak a szeretet lehet, nevezzük egyszerűen *gyülekezeti munkának*. A gyülekezeti munka a *gyülekezet* munkája saját magán, a gyülekezet pedig a maga tagjaiból áll és alakult szervezett egységgé, tehát a gyülekezetnek csak *munkás* tagjai lehetnek. A tétlenek a test elhalt tagjai lettek és azokkal, ha meg nem gyógyíthatók, nincs mit tenni, mint levágni őket.

A magyar kálvinizmus tehát az előtt a nagy élethalál kérdés előtt ál, hogy feleslegessé tévén minden tőle független belenyulást a maga életébe, a szabad szervezeteket is a maga organizmusába tagolva (ha azok készek erre), átalakítsa magát a *munka, a tevékeny szerelet egyházává*.

Ha tudnák az egyház tagjai, hogy ez a munka milyen áldott és milyen gyönyörűséges, talán minden másként lenne. De az első feladat éppen az lesz, hogy az egyház gondoskodjék ennek megmutatásáról. Kilepvn elavult intézményes bürokratizmusából, vegye kezébe a munka szervezését és irányítását, szervezze át önmagát mozgó, missziói népegyházzá, helyezze egész bizalmát és minden erejét a hitből fakadó szeretet hatalmának organizált és fölszerelt felszabadításába, az u. n. belmisszióra eddig fordított kegyes alamizsnáját tegye legfontosabb és legnagyobb költségvetési tételévé és csodálkozzék el rajta, hogy egy tizedrészével annak a pénznek, amivel *egyházi* szempontból harmadlagos értékű intézményeit tengeti, mekkora lelki tőkét tesz tisztereszen gyümölcsözővé Krisztus ügyének szolgálatában.

Elvégre azt is be kell látnunk, hogy ha aktiv, dolgozó egyháztagjaink csekély számban vannak, annak maga az egyház is oka s joggal kérdehetik még azok is, akik egyházi szolgálatában világi kulturát szolgálnak, hogy mit tett az egyház hitük ébresztésére, szeretetük forrásainak megnyitására és az *egyházi munkában* való öntudatos, szívből jövő részvételükre való elméleti és gyakorlati felszerelésükre?

Egyházi életünk hangos a konferenciáktól. Ifju-

sági, presbiteri, gyülekezeti és lelkészi konferenciák tapossák egymás sarkát mindenütt, ahol magyar reformátusok élnek. Ez a jelenség, mint az ébredés jele, felette örömdetes.

De a konferenciázó egyház még nem a *dolgozó* egyház. A mit kell tennünk kérdésének át kell alakulnia amit tettünk és tovább mit tegyünk kérdésévé. Itt a jövődő kulcsa.

VILÁGNÉZET Az eddigiekben a kálvinizmust a maga legsajátosabb területén, a valóság, a Biblia, a konfesszió, a teológia és az egyház világában tekintettük meg, hogy igazi, eredeti lényegében öntudatosítsuk, amelyből az állhatatlan idők kiforgatták, hogy megsemmisíthessék. De a kálvinizmus nem merül ki az egyházi közösség kereteiben élő hit — és szeretetközösségben sem. Isten uralmának szolgálata a kálvinizmus *ebben a világban* és bár nem a világból és nem a világszerint, de a világba és a világ számára küldetett Istentől, a seregek Urától, hadseregként a világ felszabadítására a Sátán bitorló uralma alól.

A vallás természetében rejlik, hogy amit lelki élmény gyanánt bensőleg tapasztalt, azt ki is fejezze e világ nyelvén. Az ember éppen azáltal lesz Isten nagy harcának terrénuma és eszköze, mert két világrend részeséül teremtetett: fizikai és értelmi lényénél fogva tagja a földi, természeti világnak, hívő szellemi lényénél fogva pedig az Isten országának. De ugyanaz az ember *ért és hisz* s arra van hivatva, hogy hitével megszentelje értelmét, hitén át Isten országához kapcsolja s ezzel Isten tulajdonává tegye az értelmével megismert természeti világot. Hittudatunk mindenkori világtudatunkkal kapcsolatos, mondotta Schleiermacher s ezzel nemcsak egy tényt állapított meg, hanem egy életparancsot is: *kell*, hogy világtudatunk kapcsolatba jusson hittudatunkkal, *kell*, hogy istenélményünk az értelem számára felfoghatóvá legyen és *kell*, hogy értelmi világunk zárt börtöne a hit felszabadító fényében kitérüljön és a mennyei távlatok megvilágításába kerülve, örökkévaló jelentőséget nyerjen, *kell*, mert ez az

útja rajtunk keresztül annak, hogy Isten e világba léphessen és azt uralma alá hajthassa.

Ez a diadal először a *világnézet* síkjában vivatik ki. A vallás a maga tartalmának értelmi kifejezésében és az értelmi világkép vallásos átsugárzásában először *világnézetté* lesz és ebben *elvileg* biztosítja Isten uralmát a világ felett. Minden vallás törekszik erre, de nem mindenik tudja ezt egyforma erővel megvalósítani. Erre az a vallás a legalkalmasabb, amely függetleníteni tudja magát *egyetlen* kor világtudatától és ha az értelem új világképet konstruál magának, nem marad a régihez hozzátapadva s ezáltal *legyőzve* és céljára nézve alkalmatlanná válva, hanem szuverénül tud alkalmazkodni bármely kor világtudatához anélkül, hogy azzal egyetlen ponton is megalkudna céljának kárára, sőt újabb és újabb alkalmakat találva ez alkalmazkodás által annak ragyogóbb manifesztálására.

Ilyen vallás, ez a vallás a kálvinizmus.

Ez azt jelenti, hogy a kálvinizmus a kifejelett vallás. A maga vallási és egyházi közösségéből elsősorban, mint *kálvinista világnézet*, lép a világba s veszi fel a harcot azokkal a világnézeti típusokkal és irányzatokkal, amelyek mind ezért az *elvi világuuralomért* versengenek, hogy ennek alapján aztán a *gyakorlati* uralmat is megszerezhessék.

Mi a világnézet általában? A világról, mint egységes egésze-ről és a benne érvényesülő legfőbb értékekről alkotott felfogás. Ilyen egységes képe a világról, természetesen a fejlettség fokának megfelelően, *minden* embernek van, mert minden ember reflektál valahogyan a körülötte lévő dolgokra és igyekszik azokat a maga *létérdekével* kapcsolatba hozva, *egy* képpé foglalni össze. De mint ilyen, a világnézet lehet kritika nélküli, naiv világnézet és lehet rendszeresen átvizsgált, alapelvekre épített, kritikával megtisztított és igazolt tudományos világnézet is.

Hogy a tudományos világnézet általánosabb hitelre és érvényességre tesz szert, sőt egyes formái egész korok számára egyetemesen elfogadottakká lesznek, annak magyarázata éppen az ilyen világnézet öntudatos-

ságában, egységében és rendszerességében rejlik. Mindazonáltal a tudományos világnézet is csak *egyéni érvényű* és kötelezőleg senkire sem erőszakolható. Benne mindig egy egyni *állásfoglalás* nyilvánul meg a valósággal és értékekkel szemben a legfőbbnek felismert *létérdek* szempontjából s így mindig csak azokra nézve kötelező, akik ezzel az állásfoglalással megegyeznek fejlettségük, lényük rokonszerkezete és szuggesztivitásuk szerint. Természetesen ez nem vonatkozik a világnézetben levő *egyes ismereti tényekre*, melyek az ismerő szellem azonossága folytán logikailag és kísérletileg *kötelező érvénnyel* tisztázhatók, az egyes ismeretek lehetnek kötelezően igazak, de a világnézet maga, amely ezeket az ismereteket az egyén létérékéhez mérve elrendezi és értékeli egységbe foglalva, mindig csak egyéni érvényű marad, tudományos alkotási módjának minősége szerint alkotva világnézeti közösséget azokból, akik számára alkalmas és megfelelő.

A világnézetnek az ad rendkívüli jelentőséget, hogy benne az egyes ismeretek egy központi érték körül rendeződve s ahhoz viszonyulva, egy *életcél* képévé csucsosodnak ki, amely, mint *életeszmeny*, döntőleg befolyásolja az egyénnek a világban folyó egész életminőségét és gyakorlatát.

A világnézet lehet *vallásos* is. A vallás átsugározhat akár naiv, akár tudományos világnézetet sőt még tovább menve, a tudományos világnézetet hasonlóan *öntudatos* módon, rendszeresen és egységesen sugározhatja át, mint *hittani* világnézet. Ez akkor következik be, mikor a vallásos szellem az *emberfeletti principiumot* a tudományos világnézet *alapelveivel* minden ponton következetesen keresztülvitt kapcsolatba hozza.

Ebből a szempontból rendkívül jellemző és legmeggyőzőbb magának *Kálvinnak* s utánna a kálvinizmusnak vallásos világnézete. Ebben a döntő pont az *értelem szerepének* kijelölése és értelmezése a világmagyarázatban és általában az életben. *Ur*, vagy *szolga-e* az értelem a világ magyarázatában és az élet irányításában? Ez az a döntő kérdés, amely Kálvin és a kálvinizmus világnézetét sarkalatos ellentétbe ál-

lítja minden tudományos világnézettel. A tudományos világnézet azon a meggyőződésen nyugszik és épül föl, hogy az értelem az egyetlen és elégséges erő a valóság megmagyarázására, értékelésére és így az élet irányítására is. Az értelem így *önmagában* elég arra, hogy az emberiséget céljaihoz vezesse. Az értelem tehát Ur a világ felett. Amit általa meg nem lehet érteni és hódítani, az egyáltalán nem is létezik. Nincsenek világ-rejtélyek! — kiáltott föl Haeckel, az értelmi világnézet egyik legjellemzőbb képviselője. Ahhoz, hogy valami értelmileg fölfogható, a világképbe elhelyezhető és így hasznosítható legyen, az szükséges, hogy érzékelhető és általánosítható, az nem is létezik. Ilyenek az *egyéniség*ből az következik, hogy ami nem érzékelhető és nem általánosítható, az nem is létezik. Ilyenek az *egyéniség* és az *Isten*. A racionális világnézetben tehát Istennek semmi helye és valósága nincs, az ember pedig csak *általánosan emberi* vonatkozásaiban, mint a fajnak, a közösségnek, a társadalomnak, egyszerűen a *tömegnek* egy atomja, jöhet számításba. Comte, a pozitívizmus megalkotója világosan meg is mondja, hogy Isten csak az *emberi lények összességének* megszemélyesített fantáziaképe s a halhatatlanság csak az emberiség *egészének*, a *humanitásnak* maradandóságát jelenti. Ugyancsak ő állapította meg legtisztábban a tudományos világnézet megalkotásának célját, mely szerint az csakis arra való, hogy általa *megértsük* és a *természet fölött uralomra segítsük az emberi társadalmat*. A racionális világnézet egyenes következménye, határozott és nyíltan vallott célja tehát az *ember világuralma*, a vallástól függetlenített társadalmi életrend, az önmagának elégséges ember *istenítése*. Az értelem uralmából nem következhetik más, mint *emberimádás*, még pedig az emberi lényeg *érzéki* és *materiális* vonásainak bálványozása.

Csakhogy ez soha ki nem elégítheti az embert, mint Isten képére teremtetett szellemi *egyéniséget*, aki az értelmi világnézetben halálra ítélt, örökkévaló igényeit csak annál fokozottabb mértékben szomjúhozza és követeli minél inkább akarják azt elnémitani, vagy a vi-

lág javaival kárpótolni.

A történelem, a maga mindennapi példáin kívül egy *egész nép* megrázó katasztrófájával is illusztrálta az értelmi világnézet és az emberistenítés csődjét a *görög* nép sorsában, amelyet esztétikai humanizmusa és intellektuális eüdémonizmusa a legsötétebb erkölcsi züllésbe, a legrettentőbb lelki halálba kergetett.

A kálvinizmus az *Isten* világoralmáért küzd az *egyének* életének megszentelésén keresztül. Ezért az a világnézet, amelyben ezt a célt elvileg biztosítja és önmagára nézve öntudatosan igazolja, kibékíthetetlen ellentéte lesz a racionális világnézetnek.

Kálvin egyik legnagyobb lélektani, ismeretelméleti és teológiai alapigazsága az, *hogy az értelem nem Urnak* hanem *szolgának* teremtett. Önmagában álló, önmagának elég, önmaga erejéből irányító és kormányzó értelem nincs, nem lehetséges. Az értelem *eszköz*, fölötte álló hatalom kezében. Az értelem sohasem magától működik, soha sincs magában, egyedül, mert az értelem mindig *sugalmazott*.

Maga az a tény, hogy a vallástalan ember *függetlennek* tartja magát éppen értelmi erejében bízva, már egy *sugalmazás* következménye, ez a *sátáni* szuggeszció eredménye, melynek éppen az a jellemzője, hogy *ez a sugalmazó elrejtí magát* az értelem mögött és azzal áltatja az embert, hogy *a maga ura*, holott az értelem már a bűn irányítása alatt áll, s ha nem volt hajlandó Istennek szolgálni, azonnal, mihelyt elszakadt és függetlenítette magát Istentől, függő természete szerint a Sátán hatalmába és szolgálatába esett. A Sátánban éppen az a sátáni, hogy ezt eltagadja és azzal csábítja a maga céljaira az embert, hogy úrrá teszi. Ez a magyarázata annak, hogy Krisztus a Sátánt a *házság atyjának* nevezi. (János ev. 8. 44) Ebből érthetjük meg és méltányolhatjuk kellően a Heidelbergi Káté 1. kérdésére adott feleletet, melyben a keresztyén ember életében és halálában *egyellen fővigasztalásának* vallja azt, hogy *ő nem a magáé*, hanem mindenestől a Krisztusé. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a keresztyén ember megszabadult attól a kárhozatos szuggesztiótól,

mely *hazug* módon *el akarta hitetni vele*, hogy ő a maga ura lehet. És hogyan szabadult meg? Ugy, hogy egy *másik akarat* hatalmas szuggesztiója alá került, az Isten uralma alá, *aki sohasem áltatta azzal az emberrel, hogy a maga ura lehet*, hanem nyíltan kijelentette, hogy az ő szolgálatára teremtette. A különbség azonban abban rejlik, hogy míg a Sátán eltitkolt uralma az ember romlására vezet, addig az Isten nyíltan követelt uralma az ember *igazi* életének megvalósulását jelenti.

Kálvin szerint tehát az értelem, akár tudja, akár nem, mindig szolga és eszköz, még pedig vagy a Sátán, vagy az Isten hatalmában.

Figyeljük meg, hogy milyen nagyjelentőségű elvi különbség van ezen a ponton a Luther és a Kálvin álláspontja között. Mind a ketten abból indultak ki, hogy a Sátán az értelem szuggerálásán keresztül, az elcsábított értelem által szakította el az embert Istentől, taszította a bűn rabságába és pedig azért, hogy így az értelem által egy olyan világnézetet teremtsen, melyben Istennek helye s szerepe nincs. A cél tehát világos: az Isten életének és uralmának a világból való kiírtása a magát Istennek képzelő, erre csábított emberi értelem által. Azonban míg Luther az értelemnek ezt a „parázñaságát“, az ördöggel való „szajhaskodását“ *véglegesnek és helyrehozhatatlannak* tekintette és merően értelemellenes álláspontot foglalt el, aminek következménye a lutheri vallásos típus elzárkózása lett a világtól, addig Kálvin divinatív meglátással állapítja meg az *értelemnek bár eszközi*, de mégis *döntő fontosságát* a vallás erőinek a világba való átvitelében s ezzel Isten uralmának a világban való kivívásában. Éppen ebben van a kálvinista világnézet felmérhetetlen előnye a többiek felett.

Kálvin szerint az értelem eszköz, és pedig fegyver a Sátán és az Isten kezében, abban a harcban, mely *köztük* folyik a világuralomért. Nemcsak egyik fegyver, hanem kétségtelenül a *leg hatalmasabb*, melyet nem lehet egyszerűen számításon kívül hagyni, elvetni, mellőzni, lebecsülni. Pál apostol is megállapította, hogy

a Sátán a „gonosz cselekedetekben gyönyörködő *értelem*“ által vívja ki győzelmeit. (Kolossé 1:19-21) De viszont az Isten kezében se lehet hatalmasabb fegyver annál az értelemnél, amelyik neki lett szolgájává. A bűn által sugalmazott értelemmel szemben a Szentlélek által sugalmazott *hívő értelem* áll, s ha az előbb furfangosságának, ravaszságának, gonosz találékonyságának méreteivel ejt ámulatba, úgy az utóbbi csodálatra ragad minden ismeretet felülhaladó bölcsességével. A kálvinista világnézet alkotó principiuma és eredtető tevékenysége így a hívő értelem lesz, mely az isteni *akarat* hatalmas szuggesztiója alatt és odaadó szolgálatában újjá teremti az embernek a valsóság egészéről és a legfőbb értékekről alkotott felfogását, a világnézetet.

Kálvinnak másik, rendkívüli jelentőségű alapigazsága az, hogy mi Istennek nem a *lényegét*, hanem az *akaratát* ismerhetjük meg, Isten *reánk nézve úgy létezik, mint Akarat*. Ez az akarat pedig, mint megváltó és üdvözítő Kegyelem, teljes egészében és teljes világossággal megismerhető *a hívő értelem* számára a Szentírásból, Jézus Krisztus egészen isteni és egészen emberi „tükreből“. A hívő értelem ennek az Akaratnak áll szolgálatában, és ezzel isteni célt és indítást ad az *emberi* akaratnak. Más lesz a létérdek, amelyhez viszonyulva a világ tényei elrendeztetnek, létérdekünk Isten uralmában foglaltatik s azért a világ minden ténye ehhez képest nyer értelmet, fontosságot és értéket. Egy *átértelmezett és átértékelt* világnézet jön így létre, amelyben maguk az *egyes ismeretek* tényükben nem változnak meg, nem vesztek el racionálisan tisztázott jelentésüket, maga a természeti világ tudományosan tisztázott rendje sem bomlik meg, *ez a világ ez a világ marad*, de megváltozik az ismeretek egységes képe, *a világnézet*. A világ *eredetére, lényegére, céljára* s benne az *ember* hivatására, rendeltetésére, méltóságára és örök sorsára vonatkozó meggyőződés *teljesen mássá lesz*, a világ Isten dicsőségének tükre, hódító életének munkamezeje s az ember Isten munkatársa lesz.

A végesség korlátai leomlanak, a tér és idő kate-

goriában az örökkévalóság távlatai nyílnak meg s az Isten szolgátságában élő ember szabadabbá lesz *önmagától és urává lesz a világnak*.

A racionális világnézet az emberi értelem uralma alatt az emberi akarat világuralmát akarja kivívni, de ez, amint láttuk, nem egyéb szomorú és végzetes öncsalásnál és bukásnál. A kálvinista világnézet a hívő értelem uralma alatt az Isten akaratának világuralmát proklamálja a hit által megszentelt emberi akarat által. Ez az ő *elvi* diadala a világ felett.

A kálvinizmus, mint világnézet, szem- **KULTURA** ben találja magát azokkal a világnézetekkel és ebből fakadó erkölcsi irányzatokkal, amelyek a tudomány, a művészet és az erkölcsiség területein fejtik ki hódító munkájukat az emberi lelkek megnyerésére. Mihelyt a kálvinizmus világnézetté lett, azonnal *kulturtényezővé* is lett és hivatott s kötelezett a valóság megszentelő erőit belevinni az emberiség kulturális életének egész területére.

Valamennyi vallásos típus közül éppen a kálvinizmus az, amely mint a „heroizmus és aktivitás“ keresztyénisége, kezdettől fogva legteljesebb öntudatossággal vállalta és igényelte azt a kötelezettséget, hogy egyéni bensőségéből kilépve, szent kulturává legyen a világban.

A katolicizmus is igényli magának a világ életébe való elhatároló és parancsoló beleavatkozás jogát, de ezt a jogot magának, mint *intézménynek* igényli s uralmát földi, mondhatjuk politikai értelemben akarja kiterjeszteni a világi hatalom fölé, egyúttal a lelkek feletti kényszerítő uralmat is gyakorolni óhajtván, amely az egyéni lelkiismeret szabadságát teljesen megsemmisítené.

A kálvinizmus ezzel szemben, mint mondtuk, teljes nyíltsággal törekszik ugyan a világuralomra, de nem az embereknek, az emberi intézményeknek, sőt nem is az egyháznak, hanem egyedül Istennek uralmára, annak az életnek uralkodóvá tételére, amely Jézus Krisztusban lett emberileg megvalósíthatóvá.

Ebben a törekvésében a kálvinizmus nemcsak a katolicizmussal kerül ellentétbe, hanem egy más oldalról a szociálizmussal is, amelyik a vallásnak és keresztyénségnek mindkét irányú világuralmi törekvését élesen támadván, azt hirdeti, hogy a *vallás magánügy*.

Ez a kijelentés azt tartalmazza, hogy a keresztyénségnek s általában a vallásnak a társadalmi és állami élethez semmi köze, másfelől azt is, hogy a társadalomnak és az államnak sem kötelessége semmiféle formában a keresztyénség, illetve az egyház támogatása. A vallás tisztán az *egyén dolga*, az ő lelki ügye. Természetesen ebben az *az elhallgatott* ítélet foglaltatik, hogy olyan ügye, amely tudatlanságon, tévedésen, illúziókon alapul s ezért megsemmisülésre van ítélve.

Hogy a vallás magánügy, az bizonyos tekintetben sarkalatos kálvinista igazság is, de csak abban az egy esetben, ha a vallás védelmére van hangsúlyozva.

Ez a kijelentés *eredetileg* azt jelentette, hogy senkinek a vallásos meggyőződését külső erőszakkal elnyomni vagy meghatározni nem szabad, mert minden embernek joga van arra, hogy életét *a maga módján* adja Istennek a Jézus Krisztusba vetett hit által.

De semmiképen sem lehet ez az igazság jogcím arra, hogy valaki a maga módján *ne* adja életét Istennek. Az ateizmus jogát a kálvinizmus el nem ismerheti, ha inkvizíciót nem gyakorol is. Azt azonban mindenestre hangoztatja, hogy az Isten és az egyén közt semmi emberi beavatkozásnak helye nincs s ezt az életközösséget senki kényszerrel nem szabályozhatja. A vallásos élet egyetlen lehetőségét, Istennel a Jézus Krisztusban adott kijelentés alapján való hitbeli egyesülést a Szentírás segítségével minden embernek szuverén joga van a maga egyéni módján biztosítani s ebben őt az egyház, mint testvéri közösség, támogatja, de nem kényszeríti és nem dirigálja.

Azonban a vallás magánügy voltának a szociálizmus értelmében való hangoztatása csak féligazság, tehát nem igazság. A vallás, amint láttuk is, nem az egyén ügye, s csak a közösségben képes élni és növekedni. Örök élettörvénye az, hogy hit- és életközössé-

get formál s annak ereje által munkálkodik. A vallás, amennyire magánügy, épen annyira közügy is s ha szükségképen lesz közösséggé, akkor kihatásai többé nemcsak az egyén rejtett benső életét, hanem a közös-ségen át az egész emberi társadalom életét érintik, át-hatják és formálják.

Nagyon rosszul ismeri a vallást az, aki azt hiszi, hogy azt bele lehet fojtani az egyének elrejtett életébe, holmi téves hiedelmek halálra ítélt formájában, mert a vallás igazi természete a terjeszkedés s célja az ösz-szes földi viszonylatok megszentelése, megdicsőítése, az Isten uralma és országa.

Ennélfogva a kálvinizmus is, nemcsak az egyéni élet menetében nyilvánul meg, hanem egy hatalmas *szociális* életirányt is képvisel s mint ilyen, *önálló ál-lásfoglalás és életprogramm* e világ megújítására nézve.

A római egyház világmegvetésével és a szociáliz-mus világistenítésével szemben, amelyek közül az első egy supranaturális naturálizmus, a második egy masz-sziv materializmus, a kálvinizmus az *etikai ideáliz-mus* és az *ideális szociálizmus* irányát képviseli s az egyének szabad, öntudatos, krisztusi életén át az egész emberi kultúra megszentelését tűzi ki célja gyanánt és pedig a kultúra lényegének megfelelően tisztán szellemi eszközök által.

Mit értünk kultúra alatt?

Az emberi szellemnek alkotásaiban való minden-irányú megvalósulását.

Ha a kulturának egy ilyen széles és gyökeres ér-telmezést adunk, akkor az alatt többé nemcsak a tek-nikai, anyagi művek összességét értjük, mert ezek csu-pán az emberi szellem *egyik* tevékenységének, az *érte-lemnek* a produktumai és annak is csak *egyik* ered-ménye. Így az anyagi kultúra csak egyik része az ér-telmi, vagy *tudományos* kulturának. De a tudományos alkotások összessége sem meríti ki a kultúra tartalmát. Az emberi szellem alkotásai között ott vannak a *fantá-zia* által létrehozott *művészeti* alkotások is s ide kell számítanunk az *akarat* által teremtetett *erkölcsi* kultu-rát is. Továbbá sohasem szabad elfelejtenünk, hogy az

emberi szellem mindezeket az alkotásokat *történeti* fejlődés rendjén hozta létre s így a kultúrát nemcsak mai eredményeiben, hanem egész fejlődésének soha nem nyugvó állapotában kell tekintenünk.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a kultúra a *tudomány, a művészet és az erkölcsiség* egész fejlődését és összes eredményeit jelenti a maga egységében, vezettetve az igazság, szépség és jószág értékeszméi által, amelyek magának az önmagát alkotásaiban megvalósító emberi szellemnek legmagasabb értékjelzői.

A kultúra ilyen fogalmával kapcsolva össze a kálvinizmust, kitűnik, hogy a kettő nemcsak, hogy nem ellentétes, sőt inkább mély összhangban áll egymással, mint *igazi* vallás az *igazi* kultúrával, melyek egymásnak nélkülözhetetlen kiegészítői. A kettő helyes kapcsolata eredményezi a *keresztyén kultúrát*, amely kapcsolatban a *kultúra* adja a keresztyénségnek azt a munkamezőt, amelyen mint Istennek egyre teljesebb dicsőségében megismert természeti és szellemi világrendjében, a krisztusi léleknek hódítania kell s viszont a *keresztyénség* adja a kultúrának azt a lelkületet és azt az eszményt, amely egyre terjedő munkájában vezérli és célja felé lendíti.

A keresztyénség kultúra nélkül vakhittó és babonává, a kultúra keresztyénség nélkül az önzés és telhetetlenség gonosz eszközévé sülyedne.

Az emberi élet *egészséges* fejlődése kívánja meg tehát a keresztyénség és a kultúra, vagyis a keresztyén-kultúra együttes, összeolvadt munkáját.

A kultúra egyes ágait, vagy oldalait tekintve, első sorban a *tudomány* világa kerül a kálvinizmus látókörébe. E tanulmány során már többször volt alkalmunk rámutatni arra, hogy a kálvinizmus az *igazi* tudománnyal soha ellentétbe nem kerülhet. Kálvinnak ismertetett, valóban lángelméjű megoldása, melyben a többi vallások által legalább is időnként lebecsült értelmi tevékenységét a *hívő értelem* formájában egyenesen az Isten diadalának legfőbb fegyvere gyanánt mutatja fel e világ fölött, magában foglalja és eldönti a kálvinizmusnak a tudománnyal szembeni állásfoglalá-

sát is. Nekünk nincs okunk félni az igazságtól, amelynek földerítése és megvalósítása a tudománynak minden művében az egyetlen célja lehet. Ha a tudomány a világ, a természet, vagy az emberi lélek titkait mind behatóbb és gyümölcsözőbb módon tárja fel, az nekünk a legnagyobb és legboldogítóbb örömünk, mert a világ az Isten világa, törvényei az Isten teremő és gondviselő munkájának törvényei, az emberi lélek az ő kijelentéseinek hangszere s így minden, amit a tudomány ezekről megismer és tanít, az *Isten dicsőségének* főnyességét növeli, az ő *igazi*, életteremő csodáinak nyilvánulását, melyek nem csökkennek, hanem csak gyarapodnak azáltal, hogy az emberi ész az állandó, hűséges és felhasználható voltukat egyre jobban megközelíti és az emberi élet rendjébe beleiktatja.

Ugyanígy vagyunk a tudomány anyagi és technikai műveinek egyre gyarapodó s folyton nagyobb bámulatra ragadó tömegével. Valósággal egy újabb világteremőst csodálunk benne, melyben az Isten az ő örök törvényeinek megszámlálhatatlan új alkalmazását nyilvánítja ki az emberi értelem felhasználása által. Mi nem tartjuk az ördög művének a modern technika vívmányait, de igaz, hogy nem tartjuk őket pusztán az emberi ész teremőségének sem. Mi azt tartjuk, hogy az emberi értelem fejlődő munkája *rájön, megért és megvalósít* ezek által az alkotások által is *tőle függetlenül és őt megelőzően létező* tényeket, összefüggéseket, törvényeket és lehetőségeket, melyeket Isten maga létesített a maga világában elrejtve s őt dicsőítjük azért, hogy ezeknek fölszabadításában az embert is szerephez juttatja.

Egyáltalában a hit egyetlen ponton sincs arra kényszerülve, hogy az értelem által föltárt tényeket vagy következményeket eltagadja, megvesse, kikerülje vagy épen kárhoztassa. A hit számára az értelem egész világa elfogadható, ha a hitben van elég erő és benső igazság arra, hogy az értelem egész világát körül tudja ölelni és annak örökkévaló jelentést és értéket tud adni a maga élményének tartalmából.

Egyedül fontos csupán az marad, hogy a tudo-

mánynak és az általa teremtetett kulturának, le egészen a technikai vívmányok felhasználásáig a keresztyén szellem adja meg a vele való élés *lelkületét* és ő szabja meg a célokat, amelyekért az emberiség a tudomány áldásaival élni törekszik.

Miután a kálvinizmusnak a tudományos kultúrával szemben semmi *elvi* ellentéte nincs és nem lehet, óriási feladata *ezen* a lelkületadó és célszabó ponton kezdődik.

Mi bizonyosabb és rettentőbben nyilvánvaló, éppen ma, annál, hogy a tudomány és a technika világa a bűnnek szolgásgába kerül? A nagy háború egy szinte elképzelhetetlennek hitt kollektív bizonyosságát adta annak, hogy az emberiség összes ismereteit, minden tudományát és technikai vívmányainak teljességét képes az emberirtás és gyűlöletes elnyomás, az önző világbírásk és az istentelen anyagimádás szolgálatába állítani. Az ismeretek, a tudomány, a technika a bűnösök? Ezek az ördög találmányai? Nem az emberiség maga a bűnös, mely itt gyalázatosan *visszaélt és fonákjára fordította* a saját hivatását? Nem az a baj, hogy értelmét egész leleményességében odaadta az ördögnek, aki elcsábította őt a függetlenség és önmaga urasága hazugságával? Kétségtelen, hogy nem a tudományban, hanem abban a *lelkületben* van a végzetes hiba, amelyik a tudományt a gyűlölet és a telhetetlen önzés eszközévé sülyesztette.

A kálvinizmus tehát nem akkor teljesíti hivatását, ha tudományellenes lesz, hanem akkor, ha teljes erejéből bűnellenes lesz. Ha a tudományt kiszabadítja a bűn szolgálatából, ha az ember és az Isten e legdicsebb fegyverét kicsavarja a Sátán markából s azt újra a Krisztus kezébe teszi le, hogy tőle megszentelve ragadhassák azt kezükbe az Isten katonái Úruk hódító harcának diadallal koszoruzott kardja gyanánt.

Itt van a kálvinizmus soha ilyen mértékben előtérbe nem került feladata. Lelkületet és célt kell állítania s adnia a tudománynak. Vissza kell azt adni a szűztiszta igazságnak mindentől szabad szolgálatába, át kell hatnia az istenfiúság öntudatával, eszményt kell

adnia neki a krisztusi szeretetben s le kell lepleznie mindazt a gaz tendenciát, amely éppen a tudás által szembefordítja egymással az Isten gyermekeit s a tudósabbat a tudatlanabb megcsalására s kizsákmányolására buzdítja és csábítja. *Az önzellen tudománynak* egész óriási programját és mezejét kell az emberiség öntudatában világossá és áhítottá tennie. Minden részletes és rendszeres áttekintés nélkül csak példaképen hozom fel éppen a technika vívmányait. Mivel ezek a tudománynak a mindennapi életbe átvitt s már nélkülözhetetlenné vált és való eredményei, az értelem munkája itt van leginkább kitéve annak, hogy a bűn szolgálatába kerüljön. Itt lesz az emberiségnek négyötöde éhbéres rabszolgája az egyötödének, hogy annak kényelmét kiszolgálja, itt esnek a lelkek milliói a gyár-ipar molochjának éhes torkába, itt rontja meg a tömegek testét-lelkét a természetellenesen fölfokozott és túltermelt élvezeti eszközök áradata, itt lesz a tudomány nem egy csodája, mely a gondolatnak volt hivatva szárnyakat és korlátatlan publicitást adni, a megrontó szenvedélyek bolondító, mérgező és fölforgató eszközévé.

Mindaz, amit az ész vívmányaiból a Sátán oly nagy sikerrel tud felhasználni a maga embergyilkos és Istent kizorító céljaira azáltal, hogy ő ad azokba lelkületet és ő szab eléjük célokat, *éppen úgy* felhasználható a *hivő értelem* által is az Isten ügyének szolgálatában, ha azoknak mi leszünk képesek lelkületet és célt adni és szabni. Ez a feladat csak annál nagyobb és nehezebb, mert még eddig a magyar kálvinizmus, iskoláinak sablonos keretein túl nem is tett tervszerű, nagy-szabású, kidolgozott és teljes odaadásra képes emberek nevelése által hatékonyra tehető kísérletet sem arra, hogy miképpen lehetne az értelmi kultúra egész területét behálózni egy kálvinista-keresztyén lelkülettel s hogyan lehetne a mi célunkat olyan ragyogóan kívánatossá tenni ebben a hálózatban, hogy ezzel meghódíthassuk a magyar elmét egy keresztyén kultúra munkálására.

Ebben a tekintetben valami ázsiai gög és lomha le-

nézés is van még bennünk, mintha méltóságunkon alulnak tartanók a Sátán által minden habozás nélkül alkalmazott eszközök bátor kezünkbebevételét. A templom és az iskola ugyan hivatott és méltóságos, tekintélyes eszközök s a Sátán ezeknek a látogatásától sem riad vissza, de gondoljuk csak el, kissé leszállva a való életbe, hogy pl. a mozi se utolsó eszköze a kultúrának s vessünk számot vele, hogy mi tettünk-e valamit, vagy elgalább gondoltunk-e valamit ennek a technikai eszköznek a mi lelkületünkkel és céljainkkal való áthatására és érvényesítésére?

A kálvinizmus azáltal fogja a maga kulturális hivatását mindenekelőtt szolgálni, ha maga is teljes erejével művelője és terjesztője lesz a tudomány valamennyi ágának, de mindig úgy, hogy annak egyúttal lélekadó és célkitűző ura is lesz.

Ami a *művészetet* illeti, a kálvinizmusnak be kell bizonyítania annak a hozzátapadt vádnak a hamisságát, hogy a *kálvinizmus művészetellenes*. Ezt a régi vádat elsősorban a kálvinizmus puritánságára, egyszerűségére, külső disztelenségére alapították. Azután élesen a szemére vetették a kálvinizmusnak azt, hogy „túlzá-
sában“ és „barbár ridegségében“ a templomokból kidobta a képeket, szobrokat, oltárokat és bemeszeltette a freskókat. Hogy istentiszteletét minden képzeletet és szívet foglalkoztató elemtől megfosztotta, hogy teljesen az értelemhez szól, hogy papjai a szimbolikus szépségű papi ornátusokat levetették s hogy a templomépítésben is megszüntette a művészi szimbolizmus stílusait. Hogy ezzel a váddal kellően leszámolhassunk, el kell választanunk a kálvinizmusnak egy, annak idején indokolt történeti állásfoglalását a kultusz bizonyos elemeivel szemben, a kálvinizmus *elvi* álláspontjától a művészetel szemben.

Kétségtelen, hogy Kálvin és társai nem maga a művészet, hanem a művészetnek a keresztyénekre nézve káros és veszedelmes hatásai ellen küzdöttek, amelyeknek oka sem magában a művészetben, hanem a vallásos szellem megromlásában és eltévelyedésében rejlett. Nem azért tisztították meg templomaikat és az isten-

tiszteletet, mert lelkük vadságában haragudtak arra, ami szép, hanem azért, hogy megtévelyedett emberek nehogy Isten *helyett* imádják a képeket, nehogy *azokban* lássák Istent, szóval nehogy *bálványimádók* legyenek.

Ebben az esetben tehát nem annyira arról lehet beszélni, hogy a kálvinizmus művészetellenes: mint inkább arról, hogy a művészet lett az emberek kezében vallásellenes.

Másfelől el kell ismernünk azt is, hogy a kálvinizmus és éppen a magyar kálvinizmus, nem a lényegből folyólag, sőt annak inkább racionalisztikus elszegényesítésével a művészet nagy áldásait nem vette öntudatosan igénybe. Ez a szomorú tény is beletartozik az általános *előntudatlanodás* folyamatába, melyet más oldalairól már kimerítően jellemeztünk.

Sajnos, például az egyházi énekköltés és zeneszerzés, valamint az egyházi éneklés a gyülekezetekben ijesztő elsorvasásával, művészietlenségével és elhalásával eléggé mutatják egyházunk életerejének megroppanását.

Más helyen már nagyon régen rámutattam arra, hogy kálvinizmusunk mennyire lebecsülte és parlagon hagyta a szépirodalomnak kálvinista szellemű művelését és kritikai ellenőrzését.

Az irodalmi műveltség és tájékozottság, valamint a műizlés fejlesztése annyira mellékesekké lettek s mintegy gögösen semmibevertékké is, hogy egyházunk egyik vezérember-nek ajkairól kellett hallanunk egy ízben azt a kijelentést, hogy az irodalmat nem tartja nélkülözhetetlennek.

Csakhogy ezek a tények és kijelentések nem hogy segítettek volna, hanem még inkább előmozdították a vallástalan, vagy vallásellenes művészet óriási pusztításait testvéreink lelkében, mert ha a zsoltárok és himnuszok nem zengettek, ez csak fokozta a szennydalok ordítását, ha kálvinista szellemű szépirodalom nem termett, ez csak növelte az erotikus irodalmi szemét hatalmas népszerűségét, mert egyet még a legbölcsebb és legtekintélyesebb egyházi embereknek sem szabad el-

felejtetni, azt t. i., hogy a művészeteknek a nagy tömegekre mindig vonzóbb és közvetlenebbül alakító hatása van, mint a morálprédikálásnak. Nincs más orvosság, minthogy az egyház maga is felhasználja a művészet hatalmát a lelkekkel való munkájában.

Meg kell jegyeznünk, hogy itt nem csupán arról van szó, hogy az istentisztelet elemei: ének, igehirdetés és a kultusz rendje, valamint az istentisztelet helyisége művésziékké legyenek, bár ezen a téren is óriási feladatok várnak reánk, hanem arról, hogy a kálvinizmus itt is lelkületet és célt adjon a művészetnek.

Maga ez a követelmény sem azt jelenti, hogy a képzőművészetnek, zenének, költészetnek csak vallásos *tárgyál* akarjuk jogosnak elismerni s hogy tárgyválasztás dolgában akarjuk a művészetet erre korlátozni, bár itt is megállapítjuk, hogy ebben is bűnös mulasztások terhelnek minket s egyházunk történetének és eszményeinek művészi ábrázolását csaknem teljesen elhanyagoltuk.

Mégis, itt másról és többről is van szó. Egyrészt arról, hogy a művészet kincseinek öntudatosan kiválogatott tárházát tegyük élővé és hatékonná kálvinizmusunk, egyházunk és társadalmunk számára, élven azzal az óriási nevelőhatalommal, amelyet a lelkek formálására ez ad nekünk, másrészt kellő előkészülettel és hozzáértéssel vegyük kezünkbe testvéreink oltalmazása és irányítása érdekében a művészeti (irodalmi) *kritika* fegyverét és *mi* teremtsük meg a mienkek számára azt a közvéleményt, mely a színházzal, irodalommal, zenével és egyéb művészeti tényezőkkel és ágakkal szembeni magatartásukat és az azokkal való élésüket szabályozza.

Mi nem akarjuk azt mondani, hogy vallás nem lehet művészet nélkül. A vallás szükségképeni szimbolizmusai nem okvetlenül kell hogy művésziékké legyenek. De hogyha művésziékké, akkor kétségtelenül hatékonyabbak és áldásosabbak. Ez a tény igazolja a vallásos életen belül a művészet jogosultságát és szükségességét. Mi nem akarjuk azt mondani, hogy a művészet semmit sem produkálhat a vallás nélkül. A művészet nemcsak

vallásos tárgy lehet. De kétségtelen, hogy legfenségsé-
sebb tárgyait a vallás adja. Ez a tény igazolja a mű-
vészetben belül a vallás jogosultságát és szükségességét.

Mi nem akarjuk azt mondani, hogy a kálvinizmus-
nak egyetlen teendője hiveinek a művészettel való élé-
sét szabályozni, irányítani és táplálni. De kétségtelen,
hogy nélkülünk, kívülünk és ellenünk szabályozzák,
irányítják és táplálják mások s hogy ez nagy hatással
van egész lelkületük alakulására. Ez a tény igazolja,
sőt követeli, hogy elengedhetetlenül szükséges ezen a
téren is öntudatosná tenni magunkban és másokban
a kálvinizmus lelkületét, eszményeit, céljait s ezzel a
művészet területén is odanevelni társadalmukat, hogy
ne lehessen őt a saját beleegyezésével megrontani és
igazi hivatásától elidegeníteni.

Szükségesnek látszik itt különösen kiemelni azt,
hogy a művészetek nagy alakítóerővel bírnak főleg az
ifjúságra nézve, mert ez az életkor viválólag a *fantázia*
uralma alatt áll s a művészet, mely a fantázia legtoké-
letesebb és legsajátosabb megvalósulása, elsősorban a
fantáziához szól s azon keresztül hat az értelemre és
akaratra.

Arról azt hiszem nem kell hosszasan beszélnem,
hogy tisztátalan képek, ocsmány dalok, alávaló detek-
tív- és kalandorregények és pornográfikus iratok, föl-
gyujtván a fiatal képzelet hatalmas gyuanyagát, mi-
lyen testi-lelki romlást tudnak előidézni. Ezzel szem-
ben az igazi művészet alkotásai, még ha nem is kimon-
dottan vallásos *tárgyak*, a fantáziát nem égetik, ha-
nem táplálják, nem lenyűgözik, hanem fölszabadítják
a magasba és nyugtató, hűs érintésükre a lélek leg-
nemesebb erőforrásai fakadnak fel.

Nem lehet tagadni, hogy a kálvinizmus hivatásos
egyházi exponensei a maguk módján, szószékekről és
tanári katedrákról figyelmeztették a tanuló ifjúságot
a művészetek, főképen az irodalom eszközeivel elköve-
tett rontási szándékokra.

De, legalább a legtöbbször, helytelen módszerrel
tették ezt, nem vetve számot az ifjúság lelkével. Mód-
szerük u. i. a kipécézett író vagy könyv *kálvinista pré-*

dikátori dörgelelemmel való, szenvedélyes ledorongolása volt. Magam voltam tanuja egyszer egy ilyen lehurrogásnak és jól láttam, amikor a fiuk csaknem vezényszóra összemosolyogtak s a tekintetükben elszánt akarat villant meg arra, hogy ezzel az „ósvi“ predikációval szemben most már igazán kötelezve érzik magukat az „elfogultan üldözőbe vett nagyság“ feltétlen imádására. Ezzel szemben sokkal többet ér az a pozitív eljárás, amely *megmutatja* a szépet és annak büvölete alá vonja a lelket. Csak ez ad benső biztosítékot arra, hogy az a lélek önként és magától fog a tiszta mellett dönteni.

Ezen a ponton már a kálvinizmus kulturfeladatának a harmadik és döntő ágához: az *erkölcsi* élet munkálásához jutottunk.

Kétségtelen, hogy a vallásnak általában is szükségépeni és ezért életbevágóbb a kapcsolata az erkölccsel, mint akár a tudománnyal, akár a művészettel. De a kálvinizmus az összes vallások típusok között is a legjellegzetesebben erkölcsi. Világtörténelmi nagysága mindenekfelett abban tündöklök, hogy olyan erkölcsi *jellemeket* formált, akik gyakorlatilag, az élet minden terén tetteikben realizálták az istenfiúság öntudatát és az istenuralom elvi követelményeit. Továbbá az is bizonyos, hogy a kálvinizmus mindenütt teljes energiával feküdt bele az egyéni jellemek által egy olyan keresztyén erkölcsi közgondolkodás, *erkölcsi közszellem* kialakításába, amely a társadalom nyilvános nagy sebeit és igazságtalanságait gyógyítani képes és kötelezett legyen. A kultúra etizálásának, az erkölcsi kultúra megteremtésének nagy munkájában, amelylyel a tudományos és művészeti kultúra is a maga legmagasabb lelkét és iránytűjét kaphatja meg, a keresztyénség összes típusai közül a kálvinizmust illeti az oroszánrész a múltban és ez a kötelezettsége a jövőben is.

Nincs miért tagadnunk, hogy a kálvinizmust, különösen nálunk, e hivatásának érzése bizonyos egyoldalúságba is juttatta, a vallásos élet terén is arra vezette, hogy annak főleg erkölcsi következményeit hang-

sulyozza s ezzel szemben a vallás kedélyi mélységeit elhanyagolja. Így elszakadván az erkölcsiség hitbeli forrásaitól, etikai tevékenykedése moralizmussá lett s elkerülhetetlenül vitte őt a kiszáradás felé.

Azonban itt a hiba megint nem az erkölcsi köteleztetésben, hanem az eredeti, mélyen vallásos *öntudat* sorvadásában van. A vallás és az erkölcsiség nem egy, a vallás erőit nem lehet pótolni a legemelkedettebb erkölcsi elvekkel sem, de viszont az igazi vallás szükségképpen jellem- és közerkölcsiség teremtő erő, amely, mint megvalósulásának nélkülözhetetlen és legerősebb fegyverzetét, igényli és produkálja az erkölcsi habitust.

Kálvin felfogása szerint e világon minden teremtmény, de kiváltképpen az ember Isten dicsőségének szolgálatára van teremtve s így az emberi természetnek dicsősége is ebből a szolgálatból fakad. Ebben van az ember *erkölcsi* méltósága. A szolgálat e méltóságának forrása az Isten *akarata*, amely mozgat, éltet, rendez és végbevisz úgy az emberben, mint az emberen és az ember által mindent. Az *akaró*, cselekvő, tevékeny Isten a *kegyelemben* nyilatkozik meg, mert kegyelemből *választja el* az embert a maga szolgálatára és ez a szolgálat az *egyetlen* és *legfőbb jó*.

Isten célja nyilvánvaló az ő Igéjéből: megvalósítani a földön az ő *királyságát*, országát. Ennek a királyságnak *alkotmánya az erkölcsi törvény*. Az erkölcsiség *nem emberi* intézmény, hanem emberfeletti, isteni törvény, szuverén és autonóm kifejezése Isten akaratának. Az emberi ész is Isten eszköze s ezért az erkölcsiség azon alapszik, hogy az *ész aláveti magát* Isten akaratának. Az ész az akarat eszköze, az akaratnak a hit a meghatározója, a hitnek a kegyelem a forrása, a kegyelem pedig az Isten akaratának a lényege. Az erkölcsiség megvalósulásának rendje és sorozata tehát ez: Isten akarata, hit, értelem, akarat. A hívő értelem fölfogja, kifejezi, az akarat megvalósítja Isten törvényét. A hittől elszakadt emberi akarat csak az értelem irányítása alatt állván, a bűn forrása s magával vonja az Istennek való erkölcsi felelősséget és bűnhődést. Az erkölcsiségnek tartalmat az Ige ad s annak

két sarka van: az *önmegtagadás*, mely által az ember abban a meggyőződésben, hogy ő nem a magáé, örömet lemond önmagáról és egyéni akaratáról; a másik az *önfeláldozás*, amely által az ember abban a meggyőződésben, hogy ő az Isten tulajdona, teljesen átadja magát a Krisztusban kijelentett isteni akaratnak. A két mozzanat egysége és teljessége a keresztyén *szen-ség*.

A kálvini felfogásban tehát az erkölcsiség a vallás szükségyszerű folyománya, melyben a hit teszi erkölcsivé az akaratot s minden, ami nem hitből van, bűn. Az erkölcsiség kétségtelenül emberfeletti és abszolút s az Isten akartát megvalósító cselekvésen kívül semmi sem érdemli meg az erkölcsiség szent nevét.

Ezzel a határozott valláserkölcsei állásponttal a kálvinizmus meg is szabja a maga gyakorlati etikai programjának megalkuvástalan irányvonalát.

Az erkölcsiségnek a vallástól való függetlenítési törekvéseivel szemben úgy elvi, mint gyakorlati szempontból elszánt küzdelmet indít.

Az u. n. *független morálnak* lehetséges ugyan egy olyan esete is, ahol csak öntudatlan vallásossággal állunk szemben, mert ez az általános és indok nélküli emberszeretet lényegében mégse lehet más, mint a *szellemiség* szeretete az emberben, csak hogy a kálvinizmus *öntudatos*sá akarja tenni, hogy *mit* és *miért* szeretünk embertársainkban s az elméleti, erőtlen és megvalósulási lendülettel nem bíró általános és feltétlen emberszeretet nyavalygását arra a biztos alapra akarja átvinni, hogy az emberben nem *minden* és *nem feltétlenül* szeretetreméltó s így elsősorban nem a bűn és annak félszke, az önzés, hanem csakis az, ami Istené benne s ami több, mint a test és a világ: a *halhatatlan szellem*. A kálvinizmus lehetetlennek tartja, hogy lehessenek *testvérek Atya nélkül*, s hogy szerethessék egymást azok, akiknek szeretete nem alapszik *egy feltétlenül álló* és mindnyájukban egyedül szeretetreméltó közös érték tiszteletén. Az igazi emberszeretet *Isten* szeretete az emberben s örök mértéke az emberivé lett isteni jellem: a Jézus Krisztus.

A független morálnak ezzel az esetével szemben azonban vannak sokkal veszedelmesebb formái is: így az *egyéni erkölcsnek* az az álláspontja, melynek Nietzsche volt a prófétája s amely a jónak forrásává és mértékévé az *embert* teszi, tagadván minden isteni mértéket. Az ember itt *ösztöni* mivoltában istenítettetik s ezzel az erkölcsi érték abszolutságának vége, a jó szeszélylő, önkénnyé lett. Ez nem erkölcsiség, hanem erkölcstelenség és züllés, eredménye nem gyarapodás, hanem pusztulás, az ember istenítésében az ember végzete is.

Végre a harmadik ellenfél az u. n. *társadalmi erkölcs*, melyet egyenesen a vallás *ellen* szegeznek hirdetői. E felfogás ellen élethalálharc az egyetlen lehetséges álláspont. Mert eszerint az erkölcsiség nemcsak független a vallástól, hanem a vallás *megrontója* minden erkölcsiségnek, mert az egyház uralma alá akarja hajtani az embereket. Itt nemcsak az erkölcsiség isteni mivolta vész el, de meg van tagadva önértéke is, mert itt az egyetlen mérték a *társadalmi hasznosság* s így az erkölcsiség tartalma a társadalom szükségletei szerint változik. Ma jó az, ami tegnap egyenesen rossz volt, mivel az osztályérdekek úgy kívánják. Ez az egész irányzat eszménytelen materializmus, amely nem átallja már a gyermek lelkét megrontani azzal, hogy elvonja azt a vallásos nevelés áldásai alól s szentesíti az önző haszon egyedüli jogosultságát az emberi élet irányításában.

A kálvinizmusnak óriási küzdőtere nyílt meg a mai életben az erkölcsiség abszolutságáért, szentségéért vivandó harcra. Népünket szíve gyökeréig kikezdte az önzés mérge és minden hamis tudomány, amely az önzésre támasztékot ad neki, kész igazság a szemében.

Nemzetünket az a veszedelem fenyegeti, hogy önzetlen *jellemek* hiányában szótesik a jövődjét biztosítható erkölcsi bordázata és lélekben is szolgává és aztán semmivé lesz. A kálvinizmusnak kell átvinnie a nemzet vérébe azt az igazságot, hogy a világ legyőzöttjeinek egyetlen életlehetősége az, hogy fölfelé nőjön, lélekben és jellemben legyen naggyá, lelki hatalomban

múlja felül a fegyverek hatalmát. És itt kell öntudatossá tennünk a kálvinizmus *nemzeti* jellegét és jelentőségét.

NEMZET A kálvinizmus, mint a keresztyénség leg-tisztább megvalósulása, lelkiületénél és lényegénél fogva, valamint végcélját illetően is *internacionális*. Mindaz, amit meg akar valósítani, egyetemes emberi. Szerinte „nincsen görög és nincsen zsidó” az Isten országában, épenugy, amint felekezetek sincsenek. Legmagasztosabb reményeit egy olyan idő felel táplálja, amikor nem felekezetek, de nem is fajok szerint fogják osztályozni az Ur választottait.

De amint a felekezetek hivatását és egyforma létjogát elismerte az idői fejlődésben, épugy vallja azt is, hogy a nemzetek Isten által rendelt eszközök a világ megszentelésére. Az egyetemes nagy emberi cél elérésének útját és módját a *nemzeti élet* megszentelésében, Istennek áldozásában látja. Az Isten világának gazdagságát s dicsőségét szemléli és magasztalja abban, hogy Isten a lelkek világrendjét páratlan és pótolhatatlan *nemzeti lelkiületek* típusaiból állítja össze s minden nemzet előtt ott látja állani azt a feladatot, hogy az illető nemzet a maga sajátos módján, nemzeti lelkiülete sajátos vonásainak megnemesítésével vegyen részt az emberiség nagy lelki egységének, az Isten országának létrehozásában.

A kálvinizmus szerint, mint az egyes egyéneknek, úgy az egyes nemzeteknek is külön, speciális *hivatusuk* van a világban s a világ istenivé válása nem egy nivellirozás eredménye, hanem ellenkezőleg az egyes nemzetek sajátságainak keresztyén szellemben való kifejlődése által remélhető.

A kálvinizmus saját történetének örök bizonyosságai alapján vallja azt, hogy mindig az a legéletteltesebb s azért legértékesebb keresztyénség is, amelyik egy nemzeti lélekben találta meg tökéletesen megfelelő életformáját s így a nemzet életében mintegy természetes talajára talált, melyből eleven és megelevenítő erővel buzog fel a világba.

Az a legéleterősebb keresztyénség, amely a maga egész tisztaságában nemzeti eszménnyé tud lenni és az a legerőteljesebb nemzet, amely minden életrevaló tulajdonságával tiszta keresztyénné tud lenni.

A keresztyénség útja tehát mindig az, hogy a nemzeti lelket teszi Krisztus lelkének tükrévé, a haza földjét Isten országa talajává s a nemzet életét a szent élet organizmusává.

Multunkból származott büszkeségünk az, hogy nálunk a kálvinizmus a *magyar vallás* nevet kapta.

Ennek a névnek találó és értékjelző volta azon fordul meg, hogy mennyiben találta meg a magyar lélek a kálvinizmusban a maga lelki életének sajátosságaihoz mért legmegfelelőbb létformáját s viszont mennyiben találta meg a kálvinizmus a magyar lélekben a maga benső igazságának legmegfelelőbb élő orgánusát. Nemzeti lelkületünk és szellemiségünk sajátosságait vizsgálva, úgy találjuk, hogy ez az egymásnak teremtettség a predesztináltság erejével áll fenn közöttük.

A magyar nemzeti lélek legjellemzőbb eredeti sajátossága a *jellem* mindenekfelett való értékelése, az életnek az *öntudatos erkölcsi meggyőződés szilárd alapjára való építése*. Nemzetünk számos és nagy bűneinek dacára azért tudott a történelem viharai között fennmaradni, mert született tisztelet és bizalom élt benne az *erkölcsi érték abszolút fensége és hatalma iránt*. Ezért lettek jellegzetesen magyar tulajdonságok az adott szónak minden szerződésnél nagyobberejű szentségként tisztelése, az egyszer elfoglalt álláspont-hoz való hűséges ragaszkodás, a család és tulajdon érinthetetlenségének kultusza, a földi javakkal szembeni konzervatív mérséklet s az egész egyéniségnek bizonyos zárkózott, szemérmes tartózkodása a legnagyobbra becsült értékek mutogatásától. Mindez azt mutatja, hogy ez a keményszerkezetű nemzeti lélek különösképen arra van teremtvé, hogy vallásában is a jellemalkotó erőt fogadja be és ezzel az aranyvénával ereztessék be lelkének nyers márványa. Erre a nemzeti lélekre az értelmén és az akaratán át lehet marandó hatásokat gyakorolni. Szelleme retteg a homály-

tól, a sejtések ködétől, a misztikum mélyétől, a *világosság* imádója és a bizonyos *igazság* híve. Ebből fakadnak hibái és fogyatékoságai is, de viszont a világosságot kereső értelem és az igazságosságot tisztelő akarat lesznek azok a képességek, melyeket, ha egyszer a *hit* átsugározhat és magasabb látásokkal megtöltve, a szentséges eszménye felé megindíthat, Isten *ennek* a nemzetnek megszentelésére használhat föl. Alig is van nemzet, amely annyira az *öntudatos* hitre és a *tettek* keresztyénségére lenne hivatva, mint épen a magyar.

Az pedig kétségtelen, hogy éppen e tulajdonságoknál fogva a keresztyénség először akkor szólott igazán ennek a nemzetnek szívéhez, mikor az értelméhez és az akaratához szólott s arra hívta fel őt, hogy *értse meg* az Istennek veled való célját és lógy *hős* annak valóraváltásában.

Igy pedig először a *kálvinizmus* szólott hozzá s a maga *anyanyelvének érthető* képein át a kálvinizmus ültette el szívébe a Biblia egyetemesen emberi nyelvének örökkévaló értelmet sugárzó képeit.

A hívó értelem és a hősi akarat vallása szükségképpen forott össze annak a nemzetnek lelkével, amely értelmének és akaratának keres tartalmát és eszményt.

A kálvinizmus fundamentumáról azért mindennél világosabb előttünk a magyar nemzeti léleknek sajátos isteni hivatása: ez a nemzet van kiválasztva arra, hogy a nemzetek nagy testvéri közösségében a megszentelt értelmi világosság és a gyakorlati keresztyén hősiesség képviselője legyen. Kettőt kell minden nemzetnél jobban és teljesebben megvalósítania: az értelmi világ Istenhez fűződő vonásainak öntudatosátételét és a keresztyén jellemnek az egyéni, családi, társadalmi és nemzeti életben való irányító hatalmát.

Hogy ettől az öntudatos és gyakorlati keresztyénségtől éppen a magyar kálvinizmus maradt el olyan messzire, annak oka itt is abban van, hogy az értelem és az akarat népe függetlenítette e képességeit a *hit* öntudatától és zsoldba adta a világ szellemének.

Azért itt meg kell állapítanunk azt, hogy a nemzet jelentőségének a keresztyénség szempontjából van

egy szigorú korlátozása.

A keresztyénség a nemzetet csak addig tekintheti a maga természetes és termékeny orgánumának, amíg *a nemzet a keresztyén életprogram öntudatos hordozója.*

A kálvinizmus csak addig lehet magyar vallás, amíg a magyar reformátusság *kálvinista* akar és tud lenni.

Ebben a tekintetben egy, a történelem folyamán megkövült hiba öröködött bele a magyar reformátusság életébe.

Ez a végzetessé válható hiba a kálvinizmus nemzeti jellegének *politikai elhajlása.* Ebben az a nagy hiba, hogy a súlypont benne nem a kálvinizmusra, hanem a magyarkodásra, sőt egy bizonyos politikai irányzatra, *pártpolitikai* törekvésre esett.

Ez a tendencia azzal fenyeget, hogy elsorvasztja és kiirtja a kálvinizmusból a *vallást* s azt tisztán faji, sőt esetleg érdekpolitikává alacsonyítja s ezáltal az egésznek igazi lényegét megöli.

Kálvinizmusunk nemzeti hivatásának szent misziója parancsolóan követeli meg, hogy tisztázzuk és öntudatosítsuk álláspontunkat ebben a nagy kérdésben.

A kálvinizmus az az örök termő és nemesítő *Tőke*, amelyből a nemzet életébe a megszentelő életnedvek áramlanak, távol minden politikai irányzattól, de meghatározva minden idők igazi nemzeti politikáját.

Ez az igazi nemzeti politika nem lehet más, mint elszánt, szervezett, öntudatosan irányított és teljes lélekből magunkat átadott *nemzetnevelés* az Isten országa számára.

Az *öntudatos* magyar kálvinista lelkek előtt nagy, hősies feladat áll.

Lehet, hogy ha ennek a hősiességnek képviselői lesznek, félre fogják őket érteni, talán a magyarságukban is kételkedni fognak némelyek, lehet, hogy nem kerülhetik el a gúnyt és kicsinylést, a rágalmat és megbélyegzést sem.

De nélkül a kockázat nélkül nincs igazi hősiesség!

Arról van szó, hogy az öntudatos magyar kálvi-

nisták *komolyan vegyék az evangéliumot és azt teljes következményeinek levonásával életük kötelező törvényének fogadják el.*

Arról van szó, hogy *merjenek hinni Jézus Krisztusban.*

Arról van szó, hogy mindent félretéve, higgyék, vallják és kövessék, — teljes bizalommal abban, *aki sohasem hazudik*, — azt az életgyakorlatot, amit Krisztus követel és amire egyedül ő adhat erőt.

Eddig az volt az eset, hogy az evangélium hirdettetett ugyan, de komolyan venni botránkozás vagy boldogság lett volna a *megfeszített Krisztust*, akinek szenvedő szeretete az Isten bölcsesége és ereje. Eddig a keresztyén nemzet *mondta*, hogy az Istenben bízunk, de csak a *fegyvereiben* bízott igazán. Még egyet nem mutatott meg ennek a világnak: *az imádkozó, a bűnei-vel Isten előtt térdelő és a Krisztus keresztségének szel-lemében újjászületett nemzet hatalmát.*

Erre van elhiva a magyar kálvinizmus.

Ennek a nemzetnevelésnek kell hogy talán mártirkoszorus mestere legyen.

Erre kell magát *öntudatosan* odaszentelnie, meg-lévén győződve afelől, hogy *egészen biztos* jövődjé csak annak a nemzetnek van, amely fölött Istenn ural-kodik a Krisztusban.

SZERZŐ MUNKÁI.

TUDOMÁNYOS MŰVEK:

- Jézus. Bousset-fordítás Kolozsvár. 1911.*
Bevezetés a személyiség pedagógiájába. u. o. 1912.*
A nagy személyiségek nevelői jelentősége. u. o. 1913.*
Vallásos világkép és életfolytatás. Besztercebánya 1913.*
A hit problémája Kolozsvár. 1916.*
Hogyan tanítsunk vallást? Az Út 1915.—18. évf.
A szekták keletkezésének okai. Kolozsvár. 1917.*
A lélek élete és javai. u. o. 1922.
A vallás az emberiség életében u. o. 1923.
A vallás lényege és értéke u. o. 1923.
Az erdélyi ref. egyházi irodalom 1850-től napjainkig.
u. o. 1925.
Öntudatos Kálvinizmus Budapest. 1925. II. kiadás
Kolozsvár 1926.
A ref. ker. világnézet és életeszme. Sajtó alatt.
Etika. Sajtó alatt.

ÉPÍTŐ MŰVEK:

- A szabadság vallása Kolozsvár. 1910.*
Hittem, azért szóltam. u. o. 1913.
A Biblia. u. o. 1915. II. kiadás 1918.*
A halál mysteriuma. Budapest 1918.
Ird meg amiket láttál. Kolozsvár 1923.
Kegyelemből, hit által. u. o. 1923. II kiadás 1925.
Zörgessetek és megnyitjátik néktek. u. o. 1925.
Aratás. Losonc. 1926.

SZÉPIRODALMI MŰVEK:

- Számadás. Kolozsvár. 1912.*
Kapu előtt. Regény. u. o. 1921.
Az Eszter padja Elb u. o. 1924.
Élet Fejedelme. Elbeszélések. u. o. 1924.
Meggzólalnak a kövek. Elbeszélések. u. o. 1925.
Ördögszekér. Erdélyi regény. u. o. 1925.
Kaphatók Az Út kiadóhivatalánál, Cluj, Ref. Theologia

* Elfogyott,

